

CIVAKNASÎ

AMADEYÎ 2

2019/2020

AMADEKAR

Ev pirtûk ji aliyê Komîteya Civaknasiyê ve hatiye amadekirin.

LÊVEGER

- Komîteya Şopandinê
- Komîteya Fotoşopê
- Komîteya Redekteyê

Ev pirtûk ji aliyê Saziya Minhacan ve, wek pirtûka wanedayînê, ji bo dibistanan hatiye pejirandin.

NAVEROK

BEŞA YEKEM: JIYANA CIVAKÎ **7**

JIYANA CIVAKÎ	8
NASNAMEYA CIVAKÎ	11
HIŞMENDIYA CIVAKÎ	13
PÎROZIYÊN CIVAKÎ	16
RASTIYA CIVAKÎ	19

BEŞA DUYEM: TEORÎ Û QADÊN CIVAKÎ **25**

RÊBAZÊN LÊKOLÎNÊ DI CIVAKNASIYÊ DE -1	26
RÊBAZÊN LÊKOLÎNÊ DI CIVAKNASIYÊ DE -2	29
TEKNÎKÊN LÊKOLÎNÊ DI CIVAKNASIYÊ DE	32
QADÊN CIVAKNASIYÊ	36
TEORIYÊN CIVAKNASIYÊ	39
TEORIYA PEYWERIYÊ	42
TEORIYA KARVEDANA SEMBOLÎ	46

BEŞA SÊYEM: ÇÊBÛN Û TÊKILIYÊN CIVAKÎ **49**

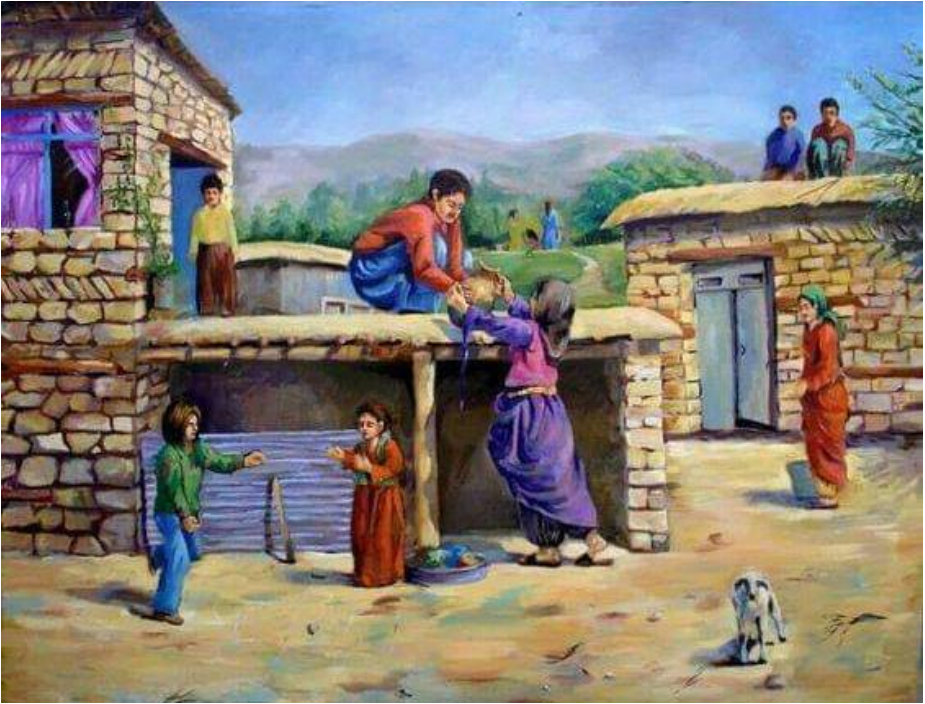
ÇÊBÛNA CIVAKÎ	50
TÊKILIYÊN CIVAKÎ	54
STATÛYA CIVAKÎ	58
RISTÊN CIVAKÎ	61
NIRXÊN CIVAKÎ	64
KOMÊN CIVAKÎ	68

BEŞA ÇAREM: GUHERÎNA CIVAKÎ **73**

GUHERÎNA CIVAKÎ	74
TÊGEHÊN KU BI GUHERÎNÊ RE TÊKILDAR IN	74
TEORIYÊN DERBARÊ GUHERÎNA CIVAKÎ DE	81
HÊMANÊN GUHERÎNA CIVAKÎ	85
AMÛRÊN RAGIHANDINÊ Û GUHERÎNA CIVAKÎ	90
GUHERÎNÊN CIVAKA KURDISTANÎ	91

BEŞA YEKEM: Jiyana Civakî

- JIYANA CIVAKÎ
- NASNAMEYA CIVAKÎ
- HIŞMENDIYA CIVAKÎ
- PÎROZIYÊN CIVAKÎ
- RASTIYA CIVAKÎ

Wane 1

JİYANA CIVAKÎ

Erkên bingehîn ên civaknasiyê, binavkirin û pênaseya rast a jiyanê ye. Ji rahibên Sumer û Misiriyên, heta civaknasên pozîtîvîst ku pêrabûna bi karê civaknasiyê angaşt dikin, wateya jiyanê pênase nekirine û li şûna vî erkî, bersivên mîtolojî ku berovajî mirov û jiyanê ne, tînin ziman. Heger jiyan di çarçoveya civakî de neyê pênasekirin, mirov nikare dabaşa civaknasiyê bike. Tişteki ku neyê binavkirin û pênasekirin, nabe ku zanista wî jî were bipêşdeberin. Di pergalên şaristaniyê de jî ji despêkê heta roja me ya îro, rastiya jiyanê civakî nehatiye eşkerekirin, tevî vê jî bi şaxên mîtolojî, olî, felsefî û zanistî, jiyanê ji wateya xwe hatiye dûrxistin û bi şeweyên çewt hatiye avakirin. Di derbarê jiyanê civakî de, mirov dikare du pirsên pir hêsan bike:

1- Jiyan çi ye?

2- Têkliya jiyanê bi civakê re çawa ye?

Tê gotin ku em di dema zanistê ya herî bihêz de ne, tevî vê yekê jî zanyarên civakî tu bersiv ji bo pênaseya jiyanê yan jî têkliyên wê bi civakê re nedane. Em careke din ji xwe bipirsin:

Zanist çi ye û ji bo kê ye?

Zanista ku mirov bê nirx dihêle, gelo zanist e?!

Heger ev jî ji mirov here, êdî çi nirx jê re dimîne? Dibe ku mirov nikaribe jiyanê pênase bike, lê **jiyanê tê hêskirin û têgihastin**. Zanista niha raza jiyanê di atomê de dibîne, bi vê rêbazê jiyanê bi sînor dibe. Heger mirov jiyanê bi mirinê re rû

bi rû bike, wateya jiyane qezenc nake, ji ber ku mirin jî nehatiye pênasekirin. Mirov bi gelek rengan hewl dide xwe razî bike; li hember dûrbûna ji pênaseya jiyane, ji bo vê jî hin caran mirinê weke nakokiya jiyane nîşan dike.

Jiyana civakî tevî ku têgîneke gelekî hêsan e, lê divê were diyarkirin.

Em nizanin jiyana civakî çi ye? Heger me zanîbûya, em ê bibûna parêzvanên jiyana xwe ya civakî ya ku di bin pergale hegemonîk de, hatiye parçekirin. Jiyana civakî piştî Serdema Qeşayî ya Dawîn û nêzî 20 hezar salî berî niha, li quntara Çiyayên **Toros û Zagrosê** bi awayê gund û cotkariyê bi pêş ket. Di vê demê de mirov taybetiyên bingehîn ên jiyana xwe ya civakî ava kirin.

Taybetiyên bingehîn ên jiyana civakî jî ev in:

- 1- Civak ji komên tek ên ku mirovan bi pêş xistine, pêk tê.
- 2- Civak weke dîrok, asteke mejî jê re divê; asta mejiyê mirov civakbûna wî diyar dike.
- 3- Civakbûnê jî ev asta mejî di rewşa hizrandinê de, xebitandiyê û bi pêş xistiye.
- 4- Ziman ne tenê amûra hişmendiya civakî ye, lê belê hêmanekî avakirinê ye. Ziman yek ji taybetiyên bingehîn e yê ku civak pê heye.
- 5- Şoreşa Cotkariyê di çanda heyberî û rewanî ya civakê de, şoreşa herî bikok û dîrokî ye. Civaka mirov weke bingeh li dora cotkariyê teşe girtiye.
- 6- Jin bi roleke sereke di berdewamkirina civakê de, radibe. Anîn, mezinkirin û parastina zarokan, dihêle ku civakbûn li ser rêya dayîkbûnê bi pêş bikeve. Civak nasnameya jin-dayîkê hildigire. Xwezaya civakî bi xwe, sincî û ramiyê ye.
- 7- Sinc pergala rêzikên civakê ye, ramiyê jî birêveberina wê civakê diyar dike.

Pirsên Nirxandinê

1. Taybetiyên jiyana civaka xwe, lêkolîn bike.
2. Rola jin-dayîkê di watedayîna jiyane de, lêkolîn bike.
3. Valahiyên li jêr dagire.
 - A. Erkên bingehîn ên, binavkirin û pênaseya a jiyane ye.
 - B. Zanista ku bê nirx dihêle, gelo zaniest e?!
 - C. Civak jin-dayikê hildigre.

Wane 2

NASNAMEYA CIVAKÎ

Tekîtiyên civakî xwediyên avabûneke dewlemend in. Hewldana ku ji bo ji mirov û civakan re tek nasnameyekê bibîne, çavkaniya xwe ji pergalên hiyerarşî û dewletdar digire. Têgihaştina nasnameya hişk a sergirtî ji aliyê van pergalan ve tê sepandin. Dewletnetew, şeweyê herî pêşketî yê van pergalan e. Nasname, formên civakî ne û rastî taybetiyên pêşketina civakê tên. Bi nasnameyên din re, ji sentezbûnê re vekirî ne. Civak bê nasnameyê nabe, nasname jî herî kêmbi qasî sinc û ramyariyê, sedema hebûnê ye. Nasnameyên civakî yê herî sereke ku xwediyên gelek qadan in, em dikarin wan wiha rêz bikin:

1-Nasnameyên hoz û êlan: Şeweyê pêşî yê pêşketina civakan, nasnameya hozê ye. Ji ber ku klan hîn li destpêka cudabûnê ye, zehmet e ku mirov ji klanan re bibêje nasname. Lê mirov dikare klanê weke şaneya dayîk a tevahiya koka nasnameyan û mîna malbata wê bibîne. Êl weke yekîtiyekê di navbera hozan de ye û nasnameyên herî tekûz ên jiyana civakê ye. Tevî hêzên desthilatdar ên ku li dijberî civakê tên bikaranîn, hoz û êl çiqas qels bin jî, dê bi rengê civaka sivil nasnameya xwe pêk bînin. Ji ber ku civak çawa bê klan û malbat nabe, bê hoz û êl jî nabe.

2-Nasnameyên gelan: Di tevahiya dîrokê de êlên ku xwe spartine zimanekî hevpar û kokeke çandî, weke şeweyekî pêşketî bi pêşketî û cihekî hevpar ji xwe re weke war û welat dîtine. Têgînên war û welat divê weke çandê bi wate bibin. Gelek klan, hoz û êlên din û heta gelên din dikarin di nava gelan de bijîn. Faşîzma dewletnetew, têgihaştina nasnameya wekhev (homojen) li ser gelan sepandiye.

3-Nasnameya netewî: Heger nasnameya gel bi şêweyekî bi cih bû û bi birêvebirineke berdewamî jiya, mirov di encama nasnameya çêbûyî de, dikare jê re bibêje nasnameya netewî. Vîna netewî wê bi rê ve dibe. Dibe ku şêweyên birêvebirinê demokratîk an jî dewletdar bin. Ji tevahiya hoz û gelên di bin birêvebirina netewên din de yên xwediyê birêvebirina dewletdar; hem xwe ji koka xwe qut kirine, hem jî netewên din wan weke xwe nabînin, ji ber vê yekê kole û ne netew tên dîtin. Di pergalên mêtinkar de li ser navê netewekê tenê, wekhevî pêk tê û derfet nayê dayîn ku netewên din wekhev û azad bijîn. Pergalên demokratîk derfetê didin gelek nasnameyan û bi vê taybetiya xwe ji pergalên dijî civakan, vediqetin û cihê dibin.

Pirsên Nirxandinê

- 1-** Nasname çi ye?
- 2-** Çima em nikarin klanan xwedînasname bibînin?
- 3-** Klan di nasnameyê de, çi cihê digire?
- 4-** Li ser nasnameya xwe ya civakî, lêkolîn bike.

Wane 3

HIŞMENDIYA CIVAKÎ

Hişmendiya civakî, neynika hemû girêdan, diyarde û têkiliyên di nava civakê de ye. Pê re kombûna kesên li ser bingeheên hemhizra civakê zelal dibe. Hişmendî hizir, nêrîn û têgihîştina jiyane ye. Heta ku hêza asta hişmendiya di mirov de û pêwendiya wê ya xweser bi pêvajoya civakî re neyê têgihîştin, tu derfetên çareyê ji bo pirsgerêkên civakî bi şayanî nayên nixandî.

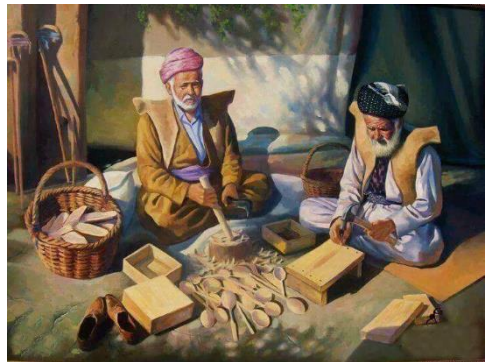
Pîvandina gengaz a asta hişmendiya mirov, dibe ku weke destpêkê mijareke ne gengaz be. Bi diyardeya şer a di dîroka mirovahiyê de ku di mercên roja me ya îro de jîngeh ber bi tunekirinê ve buriye, xweş diyar bûye ku em rastî hişmendiyeke pir hişk tîn.

Tê têgihîştin ku tenê bi analîza çînî, raçêteyên aborî, tevgerên ramiyê û danhevên herî zêde yê dewlet û desthilatdariyê, mirov nikare rê li pêşiya rûxanên xwezayî û civakî bigire. Bê guman bi demê re, li ser hêza hişmendiye hatiyê rawestandî. Ji her demê bêhtir girîng e ku mirov balê bikişîne ser aliyekî girîng ê hiş.

Jiyana civakî mijarek e ku her çavdêrek ji rêzê di dîrokê de dikare tê derxe ku heger civak bi pêş nekeve, hiş jî bi pêş nakeve. Ya ku pêwîst e bê têgihîştin, ev pirs e:

Gelo hebûna civakî bi kîjan mercan re wateyê dide hişmendiye?

Civakbûyîn, ji klanên û heta roja me ya îro di gelek guhertin, zor û zehmetiyan re derbas bûye. Di her demekê de hişmendiyeke civakî heye, ew hişmendî sedema berdewamiya wê civakê ye. Di her civakê de hişmendiya heyî ji nifşekî derbasî nifşên din dibe. Her nifşek jî li gorî rewşa heyî xwe bi

hişmendiyeke bi rê ve dibe. Her nifşek ji bo nifşên li dû xwe, berpirsyarê gihastina hişmendiye ye. Heger nifşek bi vê erkê xwe ya sincî, li hemberî berdewamiya jiyana civakê ranebe, dê hin lawazî di hişmendiya nifşê nû de derkevin. Ev jî gengaz e ku nifşê nû bi hişmendiya analîzê tenê bixebite û bi xwe re pir êşê bighîne xwezaya civakî û ya gerdûnî.

Qonaxên ku hişmendî tê re derbas bûye:

1-Ziman: Di vê demê de hişmendiya mirovan bi rêya simbolên devokî xwe nîşan dide, lê ev nîşan heta kîjan astê rast in, li ser nehatiye lêkolînkirin.

Mînak: Dema em dibêjin çav, di hişê her mirovî de wêneyê çav tê dîtin, lê peyva çav tu girêdana wê bi rastiya çav bi xwe re nîne.

2-Hişmendiya dayîkê: Di nava klan, malbat, hoz û êlan de, dayîk roleke sereke dilîze. Dayîk, hişmendiya zarokan li ser bingihê çand û sincê civakê ava dike.

3-Hişmendiya hiyerarşî û dewletê: Ev hişmendî mirovên civaka xwe tenê kesayeteke kole dibîne û di nava civakê de çînîti ava kiriye. Di vê demê de ziyaneke pir dijwar li xwezaya civakê kiriye.

4-Hişmendiya kapîtalîst: Kapîtalîst weke bîrdoziyekê, li her deverê belav bûye. Lewra mirovê kole her dem xwe xizmetkarê wê dibîne û diparêze. Ev hişmendiya ku belav bûye, hiştiye ku civak û mirov bi xwe, xwe mandel (inkar) bikin.

5-Hişmendiya demokratîk: Çand û sincê civaka xwezayî ji xwe re bingeh digire; mirov tê de wateyê dide jiyana xwe û civaka xwe li ser bingehê sinc û ramyariyê bi rê ve dibe.

Pirsên Nirxandinê

1. Hişmendiya civakî çi ye?
2. Hişmendiyên dijberî çanda civakî çawa xwe bi pêş dixin?
3. Li gorî civaka xwe, hişmendiya rast hilbijêre.
4. Hişmendiya dayîkê lêkolîn bike.

Wane 4

PÎROZIYÊN CIVAKÎ

Civaka awarte, baweriyên wê bi têngîna pîroziyê tên pênasêkirin. Ya pîroz, civak bi xwe ye. Civak vê ne tenê bi serwextbûneke zanistî, lê belê bi şeweyên serwextbûnê yên ku em ji wan re bawerî, olî û mîtolojîk

dibêjin, dipejirîne. Ya rastî civak xwe pênasê dike. Heger mirov pênasêya serwextbûna mîtolojî û olî bi pênasêya serwextbûna zanistî re hevrû bike, dikare sêdeke baş jê bigire. Divê mirov ji bîr neke ku di koka zanistê de mîtolojî, ol û felsefe jî hene. Xebata hişmendî ya civakê, çi pîroz çi jî pozîtîv be, her dem hewl dide xwe pênasê bike.

Hin pîroziyên girîng ev in:

1-Xwedatî: Di zanista civakî de wateya xwedatîyê bi nasnameya civakî ve têkildar e. Dikare di asta herî jor de bibe têngîneke berdêl ji vedera (tecrîdkirina) civakê re. Ji ber ku civak wî pîroz dike, mezinahiya (xweda-bawerî) li derveyî civakê tu wateyê nade. Civak, çi wî weke gerdûnê bipijirîne, çi jî weke baweriyekê di hundirê xwe de xwedî bike, tu cudahiya wê nîne. Di felsefeyê de îdealîzm, heyberî û rewanî nûneriya vê yekê dikin. Di zanistê de jî bi tenê weke heyber û rewanê

dimîne. Bi vê rêbazê, mirov weke nûnertî dikare her tiştî weke heyberê bigire dest û wateyê jî weke xweda bibîne. Heger em bi zimanê zanistê bidin xuyakirin, asta watedanê ya mirov li gorî asta watedana civakbûna wî ye. Hêza watedanê ya mirov bi pêşketina civakîbûna wî re diyar dibe. Watedayîna qutbûna kes ji civakê ku lîberalîzma kapîtalîzmê wê disepîne, bi temamî dereweke mîtolojîk e. Kesê ku ji civakê qut bûbe, belkî tenê bi qasî meymûnekî karibe di warê zihniyet û watedanê de bi pêş bikeve.

2-Pêxembertî: Xeleka duyem a pîroziyên civakî ye. Pêxemberê xwedê hewl dide ku bi taybetiyên xwe, nameya xwedê bigihîne civakê û bi vê taybetiyê tê naskirin. Çîna jor a rahiban jî heman kategoriyê (şax) parve dike. Di felsefeyê de berdêla wê, fîlozofî ye û di zanistê de jî berdêla wê, akademîsyen e. Rewşenbîrên di roja me de heman kategoriyê parve dikin. Taybetiya hevpar a hemûyan ew e ku xwedîstatuyêke bi vî rengî ne: Di asta herî jor de watedariya civakî eşkere û diyar dikin. Ji ber ku ew hebûna civakê tînin ziman, civak di asta herî jor de vê statûya wan a watedanê dinirxîne. Ew neynika civakê ne û di wijdanê wê de ne. Di kesayeta wan de civak xwe pîroz dike. Mirov dikare pîrozkirinê weke xwebinirxkirin, mezinkirin, watedarkirin û delalkirinê jî pênase bike.

3-Zanyarî û hozanî: Di xelekên pîrozbûnê de, di rêza sêyem de tê. Bi heman erk û kêrhatiyê radibe. Barhilgirên gotin, wate û nirxan in û di nava civakê de belav dikin. Helwesta helbestwarî û sincî didin xuyakirin. Nûnerên nirxdayînên civakî yê gotin û hunerê ne. Herî zêde watedariya civakî dijîn û didin xuyakirin.

4-Alavên pîroz: Heyber û tiştên herî zêde di gavavêtina civakê de, tînin parastin û pîrozkirin. Ji ber ku pêdiviyêke jiyanî ji civakê re pêşkêş dike, pîrozî derbasî obje û alavan dibe. Alavek çî qas binirx be û hatibe bedewkirin, ew qas para wê ya pîroziyê heye. Weke: destar, dîzik, aş û hwd.

Pirsên Nirxandinê

- 1-Pîroziyên civakî pênase bike û girêdana mirovan pê re bide xuyakirin.
- 2-Tiştên pîroz, çi guherînan di nava civakê de çêdikin?
- 3-Cejina Newrozê û pîrozkirina wê, lêkolîn bike.
- 4-Çend boneyên ku di civakê de tên pîrozkirin bi nav bike.

Wane 5

RASTIYA CIVAKÎ

Xwezayên civakî ji aliyê hişmendî ve, nerm û pêşketî ne. Bi giştî barê watedayînê li cem zindiyên ji yê nezindiyên bêhtir e. Ji parçeya herî biçûk a atomê ber bi pêkhatinê herî tevlihev wate zêde dibe.

Zêdebûna wateyê, têkiliya wê bi azadiyê re heye. Di dualîtiya wizeya (enerjî) heyberê de, aliyê wê yê hişk, her dem ji astengkirina wateyê re berpirsiyar e. Weke dîwar; dîwar ên di nava xwe de diparêze, lê di heman demê de wan zindan jî dike. Di gerdûnê de ev dualîtî di her diyardeyê de heye. Dîwar carinan dibe amûreke parastinê, carinan jî vediguhere amûreke zindankirinê. Beşa heyberî her dem taybetiyeke wê ya bi vî rengî heye. Di xwezaya civakî de (gerdûn, heyber) kombûneke gelekî pêşketî ya wateyê heye. Pergal, avahî, endam û komên civakî bi xwe weke wateyekê têne diyarkirin. Civakên ku herî baş wateya xwe tînin ziman, bi gotin û avahî xwe diyar dikin, weke civakên herî pêşketî têne pênasekirin. Civakên azad xwe bi wate dikin, xwe tînin ziman û diaxivin. Li gorî pêdiviyên cihêreng, xwe ava dikin. Civakên ji azadiyê bêpar, ew civakên ku nikarin zimanê xwe bi pêş bixin, eşkere biaxivin û xwe ji gelek aliyan ve ava bikin.

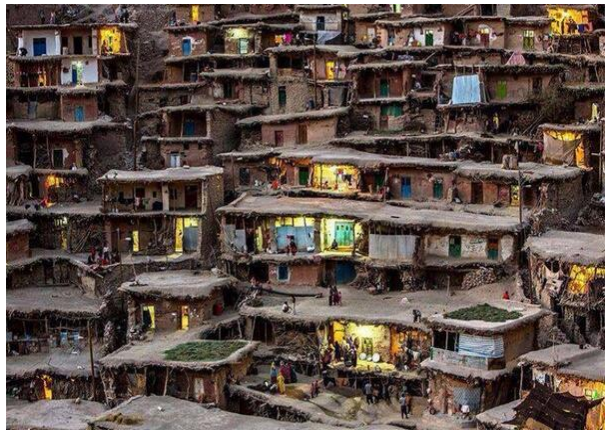
Di çarçoveya vê pênaseyê de pêşketina rastî û wateya civakî, naveroka zanista civakî ye, ji ber ku rastî di bingehê xwe de di tevahiya serdeman de rewşa watedariya civakî ya ku mirov di serwextbûna xwe de gihastiyê, dide xuyakirin.

Bi rêyên bawerî, mîtolojîk, ol,

felsef, huner û zanistê xwe derdibirin. Ji bo xebata di vî warî de, em dikarin jê re lêkolîna rastiye û anîna wê ya ziman bibêjin. Civak ne tenê ji rastiyan hatine hûnandin, lê belê di heman demê de hêza diyarkirinê ne. Civaka ku nikaribe rastiya xwe diyar bike, ketiye rewşa herî giran a koletî û qirkirinê. Ev jî tê wateya ku ji hebûnê qut bibe û dest ji rastiye berde. Civak û hetanî kes jî dema ku rastiya wê/î nebe, ew civak û kes bêwate bûne, nasnameya xwe ji dest dane û di nava rastiye subjeyên din de hatine pişaftin. Di vê çarçoveyê de têkiliyeke xurt di navbera wate û rastiye de heye. Wate awayekî gengaz e rastiye ye. Ev gengazî her çî qas were ziman û bi awayekî azad bipeyive û were avakirin, dê bigihêje rastiye.

Heger her dem were gotin: "rastiya di hundirê min de" û "zarokê di hundirê min de ye nikare bipeyive" ev yek, rewşa herî kambax û xirab a civakî û ya kesê ketî, dide xuyakirin. Watedanên civakî (bi rêbazên bawerî, mîtolojîk, olî, felsefî, hunerî û zanistî) heta negihêjin rastî û çalakiyên wê qonaxê, nayên bicihkirin û jiyankirin. Rastiye civakî yên ku di bin zorê de tene girtin, vê rewşê gelekî dibînin. Dema em ji aliyê rastiye ve li civakê binêrin, bi tenê ev rastî (xwezayên civakî û avahiyên wê) bi yek ji rêbazên rastiye (mîtolojîk, olî, hunerî, felsefî û zanistî) çî qas bê ziman û aktîv bibe û ji nû ve xwe bi rêxistin û ava bike, em ê bibînin ku em dikarin ji civaka watedar derbasî civaka rast bibin. Dema ku em di çarçoveya rastiye de serdemên civakî lêkolîn bikin, em dikarin van tiştan diyar bikin:

Serdema klanên civakî:

Di vê serdemê de ji ber ku watedan di komên klanan de zêde ne tevlihev e, rastî gelekî bisînor in. Her wiha bi zimanekî

demkî, carinan bi vegotinên devokî û piranî jî bi zimanê bedenê tên diyarkirin.

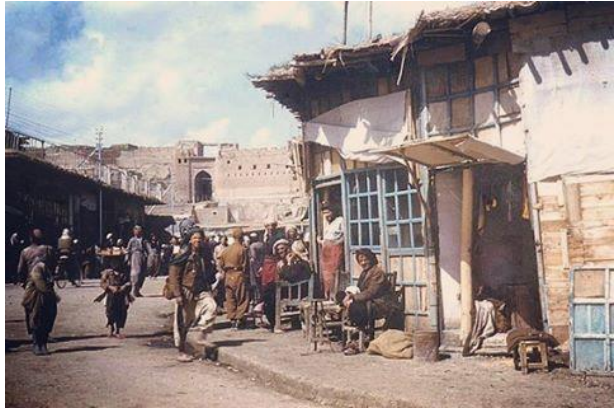
Serdema civaka gund-cotkariyê:

Ji ber ku di mijarên cihwarbûn, debar, lixwekirin, pîrbûna mirovan û parastinê de şeweyekî tevlihev ê avabûnê heye, rastiyên civakî yên ku watedaneke xurt ava dikin, bûne mijara lêkolînê. Di hevsengiya watedanê de pêşketina serdemeke rastiyê dest pê dike. Bi taybet serdema rastiyê ya mîtolojîk, olî û hunerî, li dora jin-dayîkê (serdema peykerên jin-dayîka qelew) bi pêş dikeve. Bi hemû pîroziya xwe derdikeve ser dikê û ziman bi pêş dikevin. Her wiha hêza watedayînê ya mîtolojîk, olî û hunerî, serdemeke ku nirxîbûna xwe ya xwemalî zêde ye, dide destpêkirin. Civak cara pêşî ye ku xwe bi rastiyên pîroz (bi rêbazên mîtolojîk, olî û hunerî) diyar dike. Mirovatî hêj mîrateya vê demê dixwe. Di serî de zanista bijîşkî û hozantiya felsefî, her du şeweyên din ên rastiyê ne ku di vê serdemê de hîmê xwe danîne. Hozantiya jinê û bijîşkbûna wê di vê demê de, weke rastiyên bibandor ên demê cihê xwe di jiyandê de girtiye. Ji ber ku jinê di pênc qadên girîng ên rastiyê de (bijîşkî, aborî, cotkarî, xwedîkirin û ziman) hêz bi dest xistiye û xwedawendiya wê di vê serdemê de serwer bûye. Bê guman di vê bidestxistina hêzê de, jin bi pêşdebirina xwe ya cotkarî û aboriya malê, bi rola sereke radibe.

Serdema bajar û civaka şaristaniyê:

Bi bajarbûnê re civakbûn zêde dibe. Weke erkekî diyalektîkî, civak dijberî xwezaya xwe bi pêş de diçe. Di vê serdemê de dijberiya diyalektîk, çînîbûna civakî û dewletê derxistine holê. Çînîbûn û dewletbûnê weke ji rêderketina civakî, rê li ber dabeşbûn û qelşeke mezin di mijara rastiya civakî de vekiriye, ji ber ku civaka şaristaniyê qelş û dabeşbûnê li ser hîmê dijberên tundiyê di xwe de dihundirîne. Serdema tundiyê bi tepisandina rastiyan dest pê dike. Ev rewş bi awayekî berbiçav xwe weke şerê rastiyan nîşan dide. Wateya rastiye dibe çîn û dewlet û vê jî dikin naveroka dîrokê. Dîrok çawa û bi çi rêbazê were derbirin bila be, bi şêweyekî ku mohra çîn û dewletê hilgire, hat avakirin û nivîsandin. Dema ku qelş li rastiya civakî dikeve, bingehê her cure biyanîketinê tê danîn. Bi jirêderketina wateya civakî ve girêdayî, rastiya biyanîketinê jî ji derbirina rastiye dûr tê girtin. Heta rastiya ku hatiye berovajîkirin, xistine nav şêweyên derbirinê. Bi awayekî bingehîn biyanîxistina kesê civakî di dîrokê de xirabiya herî mezin e. Mirov dikare biyanîxistina civakî weke xinizîya dîrokî şîrove bike.

Biyaniîketin di her astê de ye û tevahiya qadên civakî yê çanda heyberî û rewanî digire nava xwe. Pergala civaka çînî û dewletdar weke serdema şaristaniyê, pêk tê. Dema ku qadên civakî bi kûrahî diqelişin û biyanî dikevin, civakîbûna şaristaniyê rastiyeke bi vî rengî ye û her dem şer û dabeşbûnê disepîne. Weke lêgerîneke kûr a rastiye û pevçûnê jî hebûna xwe disepîne. Hêzên desthilatdar ên ku yekdestdariya zor û mêtinkariyê di destê xwe de digirin, çi qas rastiya civakî

bitepisînin û berovajî bikin, ew qas civakên ku ji kom, kes û gelên bindest û mêtinkirî pêk tînin, ava dikin. Ev beşên civakê wateya xwe ji dest daye û weke keriyên pez tîne meşandin. Dîroka şaristaniyê di çarçoveya wateyê de hem weke wate hem jî weke rastî, dîroka avakirina desthilatdariyê û meşandina gelan mîna keriyên pez e.

Pirsên Nirxandinê

1. Rastiya civakî bi çi awayî tê avakirin?
2. Gelo gelê kurd ji rastiya xwe dûrketiye? Lêkolîn bike.
3. Rastiya civakî di çend serdeman de derbas bûye? Ya herî rast ku sîd jê tê girtin, hilbijêre.

Beşa 2: Teorî û Qadên civakî

RÊBAZÊN LÊKOLÎNÊ DI CIVAKNASIYÊ DE -1

RÊBAZÊN LÊKOLÎNÊ DI CIVAKNASIYÊ DE -2

TEKNÎKÊN LÊKOLÎNÊ

QADÊN CIVAKÎ DI CIVAKNASIYÊ DE

TEORIYÊN CIVAKNASIYÊ -1

TEORIYÊN CIVAKNASIYÊ -2

TEORIYÊN CIVAKNASIYÊ -3

Wane 1

RÊBAZÊN LÊKOLÎNÊ DI CIVAKNASIYÊ DE 1

Di zanistan de dibe ku mijara herî girîng, pirsgirêka rêbazê be.

Rêbaz, çi ye?

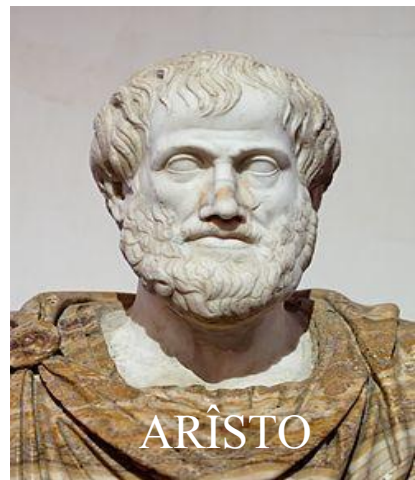
Di warê giştî de rêbaz der barê hemû mijaran de; rêya ku ji bo gihaştina armancê serî lê tê dayîn, jê re "rêbaz" tê gotin. Armanca zanistan û rastiya heyînan derdixe holê. Lê di vir de pirsgirêk ew e ku ji bo karibe vê armanca xwe pêk bîne, serî li rêbazeke çawa dide?

Xwesteka mirov a zanîn û peydakirina pêdiviyên, dihêle ku ber bi lêkolînan ve biçe. Mirovan her dem xwestiye ku derdora xwe ya xwezayî û civakî nas bikin.

Lêkolîn: Ji bo derxistina rastiye, çarekirina pirsgirêkekê, yan jî di pêşxistina zanistên heyî de rêbazên zanistî tîn wergirtin. Rêyên ku di pêvajoya lêkolîna de tîn şopandin, nîşaneke ku encamên ji lêgerîna derdikevin, diyar dikin. Civaknasî li gorî mijarên xwe, sûdê ji hin rêbazên lêgerîna werdigire. Rêbazên civaknasîyê ev in: hatina ji giştî, gihaştina giştîyê, dahûranî, giştîname, hîpotez, rêbaza dîrokî û hwd.

1- Hatina ji giştî:

Mînak: Hemû zindî dimirin. Teoriyeke giştî ye. Mirov jî zindî ye. **Encam:** Wê demê, hemû mirov dê bimirin. Ji daxwazeke giştî bi rê dikeve û xwe dighîne parçeyekê. Di vê rêbazê de, destpêkê rêgezêk tê avakirin. Ev rêgez, li ser rewşên jîyanê, bûyer û diyardeyan yek bi yek pêk tê. Ev rêbaz, di asteke herî bipergal de cara yekem ji aliyê Arîsto ve hatiye bikaranîn û pîvanên wê jî, ji aliyê wî ve hatine destnîşankirin.

2-Gihaştina giştî:

Rêyeke berovajî rêbaza hatina ji giştî ye. Encama bûyer û diyardeyan yek bi yek, di çavdêrî û ezmûnkirinê de derbas dike. Heger encamên ku ji wir derdikevin, di bûyer û diyardeyên di pişt re jî, xwe dubare dikin û tên ezmûnkirin, wê demê tê wateya ku teoriyeke giştî hatiye bidestxistin û vekirineke zanistî hatiye kirin.

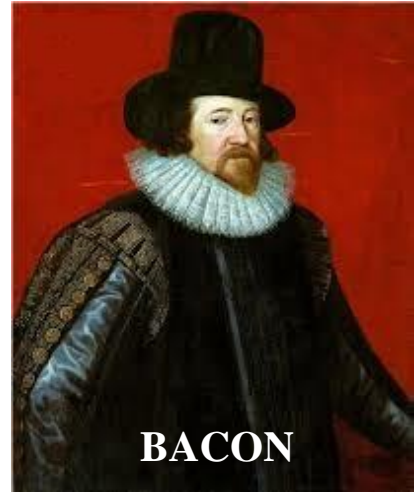
Rêbaza gihaştina giştî, bi vî awayî ji taybet ber bi giştî ve bi rêya ezmûnkirina diyardeyên şênber û encamên giştî ku derxistine, bingeh digire. Yê ku cara yekem bi vî awayî rêbazeke ezmûnkirinê bi zanistê daye qezenckirin, Francis Bacon (Fransîz Bêkon) e. Bacon bi vê rêbaza xwe, nêzîkatiyeke nû ji bo zanistê aniye.

Mînak: Xelat mirovek e û dimire.

Mamed mirovek e û dimire.

Xalê min mirovek e û dimire.

Encam: Heger wiha be, hemû mirov dimirin.

3-Dahûrandin: Rêbazeke lêkolînê ya hizirîna hiş e. Ev rêbaz di bingehê xwe de bûyer û diyardeyan dabeşî parçeyên biçûk dike û li serê lêkolîn dike. René Descartes (Dîkart), ev rêbaz bi pêş xistiye û bi zanistê daye qezenckirin.

Her çi qas weke rêbazeke pir girîng hatibe destgirtin, lê ji ber ku di destpêkê de ya ku yekgirtina hebûnê xirab kiriye, ev rêbaz e. Di heman demê de ew qas rêbazeke bipirsgirêk e.

Mînak: Li gorî vê rêbazê, zanista bijîşkiyê; laşê mirovan parçe parçe dike û li ser wan lêkolîn dike. Weke: dil, gurçik, çav û

hwd, ji hev cuda dike û bi vî awayî parçeyên laş cuda cuda digire dest.

Her wiha civaknasî jî; civakê ji hev cuda dike û giştîbûna wê xirab dike. Weke ku angaşt dike, ji dahûrandina rast û çarekirina pirsgirêkan zêdetir, pirsgirêkên ku hene kûrtir dike û rê li ber pirsgirêkên mezintir vedike.

Pirsên Nirxandinê

1. Rêbazên lêkolînê, pênase bike.
2. Di zanistan de pirsgirêka rêbazê her gav rê li ber çi vekiriye?
3. Hatina ji giştî pênase bike û mînakê li ser wê binivîse.
4. Rêbaza gihaştina giştî, çi bingeş digire?
5. Dahûrandinê pênase bike, ji aliyê kê ve hatiye bipêşxistin?

Wane 2

RÊBAZÊN LÊKOLÎNÊ DI CIVAKNASIYÊ DE 2

4-Giştîkirin: Giştîkirin, xwegihandina teorî û zagonan e. Ji zagon û teoriyan sûdê werdigire. Ev giştîkirin, xwe dispêre dibetiyê (îhtîmalan). Berî ku bê lêgerîn, misogerî û pêşdîtinan dibîne. Ev rêbaz, her dem encamên rast bi xwe re nayîne.

Mînak: Ji ber ku çûk û kevok baskên wan hene, difirin. Wê demê, li gorî rêbaza giştîkirinê; pêwîst e mirîşk û hêştirme jî bifirin, lê belê ew nafirin.

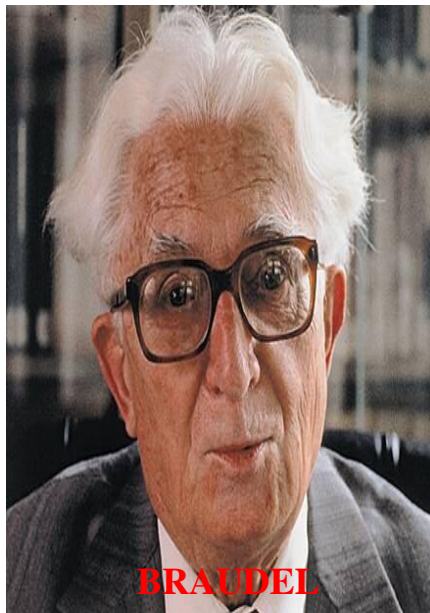
5-Hîpotez (ferezî): Hîpotez di encama komkirina zanînan de, dibetiya wan derdixe holê. Piştî pîvan û nirxandina wan, rastî û nerastiya wan diyar dike.

Hîpotez nêrînên lêgervan bi xwe ne û ji bo pirsgirêkeke zanistî, rêya çareya demkî ye.

Ango hîpotez ew daraz in ku hîn nehatine ezmûnkirin û rastî yan jî nerastiya wan hîn nehatiye zanîn. Lê hemû daraz, ne hîpotez in. Ji bo ku karibe bibe hîpotez, rastî yan jî nerastiya wê nayê zanîn û derfeta yekser ji ezmûnkirina darazê re gerek e nebe.

Hîpotez, armanc û angaştê lêgervan digire nava xwe. Di nava pêvajoyên lêkolînê de dubare tê ezmûnkirin. Lêgerînên zanistî li gorî hîpotezên heyî, tîn meşandin. Ev armanca ku hatiye bendkirin, lêgerîna tiştêkî nîşan dide. Dema ku ev bê zanîn, dê çawa bê dîtin jî, wê heyîna xwe diyar bike.

6-Rêbaza dîrokî: Bûyereke diyar a raborî û bandorên wê yên li ser roja me ya îro, lêkolîn dike. Dîrok tenê bûyeran diyar nake, têkiliyên ku di navbera bûyeran de hene bi sedem û encaman lêkolîn dike. Di navbera têkiliyan de li girêdan û diyardeyan digere. Di encama van lêgerînan de dixwaze bigihêje giştîkirinê. Di roja me ya îro de xebatên civaknasiyê bi rêbaza lêgerîna dîrokî tînin meşandin. Weke gotina Fernand Braudel (Fêrnand Brawdîl):

"Dîrok û civaknasî, weke du rûyên caw in". Cudakirina yekê ji ya din, gelekî zor e. Her wiha, herî zêde pêwîstiya civaknasiyê, bi zanîna dîrokî heye, ji ber ku neçar e xebatên xwe bispêre bingehê dîrokî. Bi kurtasî, civaknas di heman demê de dîroknas e.

Pirsên Nirxandinê

1. Giştîkirinê, pênase bike.
2. Hîpotez çi ye û kengî daraz dikare bibe hîpotez?
3. Rêbaza dîrokî, binirxîne.
4. Xebatên civaknasîyê, bi rêya çi di roja me ya îro de tîn meşandin?
5. Çi têkilî di navbera dîrok û civaknasîyê de heye?

Wane 3

TEKNÎKÊN LÊKOLÎNÊ DI CIVAKNASIYÊ DE

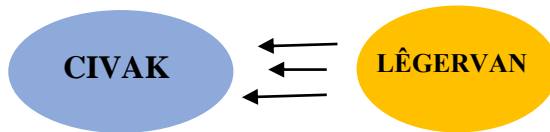
Di warê civakî de lêkolînkirin û bikaranîna teknîkên lêgerîn û rêbaza zanista zanyarî ya derbasdar û pêbawer, dikare bigihêje armanca xwe. Civaknasî li gorî mijarên xwe ji hin lêgerînên teknîkî yê herî sereke sûdê werdigire. Mîna: çavdêrî, pirsname, sosyometrî (teknîkeke pîvandîne ye), monografya û hevdiîtinê.

1-Çavdêrî: Di mijarên lêgerînan de teknîka ku ji bo navendeke xwezayî lêkolîn bike û zanînan bi dest bixe, jê re çavdêrî tê gotin. Di nava komekê de têkiliyên civakî û diyardeyan, di cihê wê de lêkolîn dike. Li şûna pirs "çima bi vî awayî tev digere?" ji mirovan pirs dike, çima û çawa bi vî awayî tev geriyaye? Bi çavdêrîkirinê, dikare zêdetir bigihêje encameke baş.

Teknîka çavdêriyê, bi du şêwazan pêk tê:

a) Çavdêriya derveyî : Lêgervan, koma ku lêkolîn dike, di nava rewşa wê ya xwezayî de lêkolîn dike û li bûyeran ji derve ve dinêre. **Mînak :** Mamosteyek ji derveyî dibistana me were dibistanê binirxîne.

b) Çavdêriya bi beşdarbûnê: Lêgervan, dikeve nava koma ku lêkolîn dike, çavdêriya xwe di cih de dike.

Di her du beşan de jî, metirsî hene. Di rewşa çavdêriya xwezayî de ji ber ku çavdêriya derveyî tê kirin, dibe ku di rastiyên li ser mijara lêkolînkirî de têgihîştina şaş çêbe. Di çavdêriya bi rêya beşdarbûnê de jî, lêgervan dibe ku bi komê re bibe yek. **Mînak:** Dema ku mamosteyê me dibistana me binirxîne.

2-Pirsname (Anket): Ew teknîk e ku di mijarekê de ji bo komkirina agahiyên lênêrînên ji mirovekî zêdetir bi armanca fêrbûnê, tê bikaranîn. Pirsname girêdayî mijara lêkolînê ye û ji pirsên nivîskî û devokî pêk tê. Kesên ku beşdarî lêkolînê dibin, tê xwestin ku bi awayekî rast û vekirî bersivê bidin

Divê di amedekirina pirsên pirsnameyê de, ev xal bingeh bên girtin:

- 1- Divê pirs vekirî û kurt bin.
- 2- Mijara ku li ser tê rawestandî, diyar be.
- 3- Divê hejmarên pirsan, kêm be.

3-Sosyometrî (Pîvana têkiliyên civakî):

Sosyo tê wateya civakê.

Metrî tê wateya pîvanê.

Sosyometrî teknîka lêkolînê ye. Hewl dide ku di komên biçûk de nêzîkbûn û dûrbûna di navbera kesan de lêkolîn bike. Koma ku li ser lêkolînê dike, divê biçûk be û kesên tê de hev û du nas bikin. Di refeke dibistanê de, li cihê kar an jî di gundekî biçûk de, teknîka sosyometriyê tê bikaranîn. Armanca sosyometriyê ew e ku di nava komê de, pileya têkiliyên di navbera kesan ku taybetiyên serkêşiyê hildigirin nava xwe, diyar bike. Kîjan kes herî zêde têkiliyên wan bi hev re hene, fêrbûna wan gengaz dibe. Ji her endamê komê, hin pirsên der barê tevgerên rojane de tê pirsîn.

Mînak:

- Tu dixwazî li rex kê di yek maseyê de rûnî?
- Di refê de kesa/ê ku tu ji danûstandinên wê/î hez dikî, kî ye?
- Ya/ê herî zêde nêzîkî te, kîjan hevala/ê te ye?
- Di refê de tu bi kê re li hev nakî?

Bersivên ku ji bo van pirsan tîn bidestxistin, weke agahiyê tîkiliyên di navbera endamên komê de nîşan didin û weke sosyogramê (nexşeya tîkiliyê) tîn amadekirin.

4-Monografi: Lêkolîn û xebata zanistî ye ya ku li ser mijareke sînordar tê kirin.

Di monografiyê de bûyer bi tevahî û kom nayên girtin. Bingehê monografiyê, xwe dispêre bijartina mijareke civakî. Bi lêkolîna vê bûyerê, gihaştina encamê ye.

Mînak: Lêkolîna li ser malbatên ku ji gundan koçberî bajarên mezin dibin; pêşveçûnên dîrokî, jiyana wan a li bajêr, çand, aborî, hizir, ol û nirxên wan ên sincî lêkolîn dike. Di roja me ya îro de monografi teknîka lêkolînê ye ya ku herî zêde tê bikaranîn.

5-Hevdîtin: Hevdîtin yek ji wan teknîkan e ku di lêkolînên civaknasiyê de ji bo bidestxistina zanînê tê bikaranîn.

Hevdîtin, girêdayî mijara lêkolînê ye. Di navbera kesan de ji axaftinên beranberî hev a dualî pêk tê. Hevdîtin girêdayî teknîkeke rûbirû ye ku ji bo bidestxistina zanîna rast tê bikaranîn. Hevdîtin di qada gotûbêjê de derbas dibe. Bi gotinê û bi amedekirina formeke pirsan, pêk tê. Di dema hevdîtinê de amûrên mîna: deng, wêne, vîdyo, reng û tomarkirinê dibe ku werin bikaranîn.

Mînak: Der barê rewşa perwerdeya xwendekaran de, ji bo bidestxistina zanyariyekê, hevdîtin bi mamosteyan re tê kirin.

Pirsên Nirxandinê

1. Civaknasî, çawa dikare bigihêje armanca xwe?
2. Çend lêgerînên teknîkî yê sereke ku civaknasî, li gorî mijarên xwe sûdê jê werdigire, binivîse.
3. Şêwazên teknîka çavdêriyê, diyar bike.
4. Xalên amedekirina pirsên pirsnameyê, diyar bike.
5. Sosyometriyê pênase bike û armanca wê diyar bike.
6. Hevdîtîna, di lêkolînên civaknasîyê de ji bo çî tê bikaranîn?

Wane 4

QADÊN CIVAKNASIYÊ

Civak ji yekbûna komên mirovan pêk tê, mirov jî civakîbûna xwe bi rêya sinc û çandê diyar dike. Ji ber vê yekê civak ji mirovan nayê qutkirin, mirov jî xwe ji derveyê civakê nabîne. Pirbeşbûna di nava civakê de nayê wateya ku civak parçe parçe ye, lê belê dewlemendiya civakê nîşan dide. Civaknasî, bi erkê xwe yê zanistî, hemû beşên civakê lêkolîn dike û bi destgirtina encama dawî çareyê ji pirsgirêkan re dibîne.

Civaknasiya koçerî:

Civakên ku bi koçeriyê jiyan dikin, tên lêkolînkirin. Hemû têkilî û girêdanên van civakan bi civakên xwezayî ve tên girêdan û bi piranî peydakirina berheman ji bo civakê bi rêya lawirvaniyê tê bidestxistin.

Civaknasiya perwerdehî:

Ev beş giringiyê dide amûr, rêbaz û bîrdoziya perwerdehiyê ya ku kesayet û civakê bi pêş dixê. Gelan bi hişmendiya civaka wan û ya gerdûnê dide nasîn. Gel jî helwestên xwe nîşan dike û avahiyên ramiyârî, aborî, ekolojî û hwd bi dest dixê.

Civaknasiya bajarvanî:

Ev beş bandora jiyana li bajar a li ser şewaz, têkilî û rêxistina civakî, lêkolîn dike. Vê bandorê bi rêya çêbûna wê û jiyana li

bajar dixwîne. Jiyana li bajar weke diyardeyêke civakî digire dest û pê re pêşketin, avabûn û erkên ku pê radibe, diyar dike.

Civaknasiya tawanî (cînayet):

Li ser tawan û sedemên wan ên ku di civakan de tên kirin, lêkolîn dike. Pê re rêxistinên ji hev cuda di kesayeta mirovan de, awayê jiyana wan û şert û mercên derûnî û civakî, dixwîne.

Civaknasiya ol û baweriyên: Bandorên wan ên li ser guherînên civakî dişopîne. Bi rengê dahûrandî li ser bawerî, ol û rêxistinên wan ên ku di civakê de hene, lêkolîn dike. Wan rêxistinanan weke diyardeyên xwezaya civakî, lêkolîn dike.

Civaknasiya gundewarî:

Ev beş rêxistinên civakî yên ku di gundan de hene, lêkolîn dike. Ew civak bi rêya çandinî û lawirvaniyê dijîn. Ji bo berdewamiya xwe, tevî ku jiyana gundan bi zehmetî derbas dibe, tiştên pir girîng ji bo xwe peyda dikin.

Civaknasiya ramyariyê: Guherînên civakî di avabûna ramyariya civakî û pêşketina pergalên birêvebirina civakî de, lêkolîn dike.

Civaknasiya malbatî: Taybetî û erkên malbatî yên ku bandorê (dualîzm) hem li civakê, hem li malbatê bi xwe dike, lêkolîn dike.

Civaknasiya zagonî:

Zagon û rêxistinên zagonî yên ku ji hêla civakê ve hatine avakirin, lêkolîn dike. Lê civaknasiya pozîtîvîst zagonên dewletê tenê, lêkolîn dike.

Civaknasiya zanî:

Rastiya hizira civakê ya belavbûyî, lêkolîn dike.

Civaknasiya aboriyî:

Ev beş li ser çêbûna civakî ji rêxistinên aboriyî û têkiliyên di navbera van rêxistinan û çêbûna civakî de, lêkolîn dike.

Pirsên Nirxandinê

- 1.** Gelo qadeke civakî, dikare bê hebûna qadên din hebe, çima?
- 2.** Qada olî çî lêkolîn dike?
- 3.** Civak, pêwîstiya wê bi qada ramyariyê heye?
- 4.** Li gorî civaknasiya navendî, çînîti qadek ji qadên civakî ye. Li gorî civaka azad gerek e çawa be?

Wane 5

TEORIYÊN CIVAKNASIYÊ

Ji hin bingeh û şîroveyên ku pêkanîna wan li ser diyardeyên pevgirêdayî û şîrovekirina nêrînên heyî re, teorî tê gotin.

Girîngiya teoriyê:

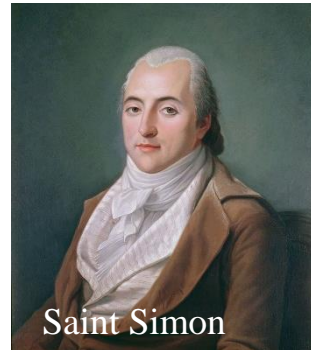
Bi gelemperî û dûrbûna ji gelek bîr û baweriyên, zagonên taybet û giştî di çarçoveyêke aşopî de, tê nasîn. Lêkolîner di dema hevdana rastiyan û dahûrandina wan de, teoriyê weke destûrekê dibînin.

1) Teoriya pozîtîvîst:

Bi dayîka teoriyan tê nasîn. Markisiyan di şoreşa xwe de pê bang kir û ji dêrê daxwaz dikirin ku ev pergal bê rûnandin.

Saint Simon (San Sîmon):

- Dibîne ku ol diyardeyêke civakî ye, mirov dikare wê ji çarçoveya pîrozbûnê dûr bixe. Ev diyarde bi hêzê dest pê dibe û bi pîrbûnê re bi dawî dibe.
- Ol, weke komeke pêkanîna zanistên giştî pênase dibe ku zîlamên ronakbîr di rêya olê re kesên nezan bindest dikin.
- Dadmendiya civakî tê wateya azadiya ku li ser bingehê tevgera civakî û dûrxistina olê ji jiyana civakê, ava dibe.
- Guhartin di rêya koman re çêdibe, ev jî li ser sê astan tê avakirin:
 - 1- Berhemdayîn.
 - 2- Teknîk
 - 3- Pîşesazî
- Beşên girîng ên mirovan di civaknasiya Saint Simon de, ew kesên zanyar, pîşesaz, sermayedar û zagonsaz in.

Augost Comte (Ogest Komt):

- Zanista nûjen, weke zanista ku zanistên xwezayî lêkolîn nekirine, pênasê dîke.
- Babetên zanist û diyardeyan destnîşan kiriye.
- Diyardeyên civakî weke diyardeyên neasayî, pênasê dîke.
- Wî zagonên kar û hizirandinê, destnîşan kirine û diyarde dabêşî cureyan kiriye, ew jî ev in:

1- Statîkî (tiştên bêtevger): Civakê di dema bicihbûn û rawestîna di demeke dîrokî û destnîşankirî de lêkolîn dîke.

2- Dînamîkî (tiştên bitevger): Civakê di dema ku ji rewşekê derbasî rewşeke din dibe, lêkolîn dîke.

- Şêweyên guhartina pergalan diyar kiriye.
- Rêgezên her sê pêvajoyan: Comte dibîne ku civak di rewşa lebatê de, di sê qonaxan re derbas dibe:

1- Pêvajoya olî: Diyardeyan weke hêzeke kesayetî şîrove dîke. Mîna desthilatdariya ramanên olî.

2- Pêvajoya mîtafizîkî: Diyardeyan bi wateyê sexte şîrove dîke.

3- Pêvajoya pozîtîvîst: Divê hişmendî, vac (mentiq) û hiş di hizirandinê de, bînan bikaranîn.

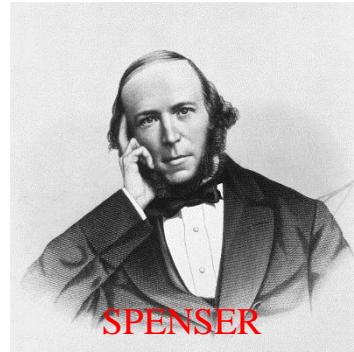
- Comte dibîne ku civak ji kes, sazî, têkilî, reftar û çandê pêk tê.
- Di rêbazên lêkolînên xwe de xwe dispêre awayên yekser û neyekser.

Awayên yekser: Baldariyê dide bingehên rêbazan û lêkolînên zanistî.

Awayên neyekser: Têbînî, ezmûn (nirxandin) û rêbazên hevrûkirî û dîrokî ne.

Herbert Spenser (Herbert Spensir):

- Geşedana civakî û pêşketina wê, her ku mirov bi pêş dikeve, kesayet û taybetiya wî di nava koma mirovan de diyar dibe.
- Civakê bi giyanweran dişbîne.
- Mirov amûreke civakî ye, lê bi rola xwe ranabe, ji hevgirtinê dest pê dike û pişt re vediguhêze asta nehevgirtinê.
- Wekheviya jiyannasî (biyolojî): Mirov di destpêka jiyana xwe de dişibin hev; di dema pêşveçûn û pêşketinê de, veguhêzî bilindbûn, pêşveçûn û serxwebûnê dibin.
- Pergala civakî, ji çar beşan pêk tê:
 - 1- Malbatî
 - 2- Aboriyî
 - 3- Perwerdehî
 - 4- Ramyarî

Rexneyên ku li ser vê teoriyê tên kirin ev in:

- Ev teorî bi rêbaza hişk, civakê lêkolîn dike û bi taybet li ser pîvanên sincê civakê serboriyan pêk tîne.
- Bi rengê giştî nêrînan belav dike, bi rêya çend serboriyên ku li ser civaka Ewrûpayê pêk anîne, dixwazin li ser cîhanê bi giştî bikin zagon.
- Şerê bawerî û ola civakê dike û bi rêbaza mîtafîzîkî bersivan dide.
- Civakê parçe dike, ji hev qut dike û tenê beşa zanistê ji xwe re digire dest; "kesên xwendevan zana ne, kesên nexwendevan hov in".

Pirsên Nirxandinê

- 1-** Teorî çi ye?
- 2-** Girîngiya teoriyê çi ye?
- 3-** Saint Simon dixwaze civakeke çawa ava bike?
- 4-** Teoriya Comte a pozîtîvîst binirxîne.
- 5-** Li gorî têgiştina xwe teoriya pozîtîvîst binirxîne.

Wane 6

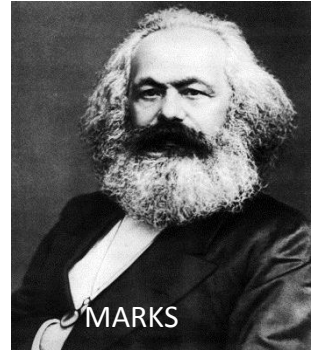
2) TEORIYA PEYWIRIYÊ

- Her pêkhatayek ji pêkhatayên civakî xwediya peywireke girîng e. Bi vê peywira xwe, hewl dide ku pêdiviyên mirov ên sereke di civakê de, pêk bîne.
- Civak ji gelek parçeyên peywirî yên pevgerdayî pêk tê.
- Peywira wê ew e ku pêdiviyên civakê ji gelek hêlan ve têr bike.
- Dema ku pergalek nikaribe bi rola xwe rabe (têrkirina pêdiviyên civakê), hewl dide ku wê pergalek ji holê rake û yeke nû bîne şûna wê.
- Hemû rêxistinên ku ava dibin ji ber hin sedeman derdikevin.
Mînak: Rêxistina Mafê Mirovan, ji ber belavbûna diyardiya sitemkariyê hatiye avakirin.
- Rêxistina ramyarî bingeh e û bê wê rêxistinê, pergalek hildiweşe.
- Karîgerên bandorker di aramiya civakê de, dibin du parçe.
A. Karîgerên hûndirîn: Girêdayî takekes in.
B. Karîgerên derveyî: Girêdayî jîngehê ne.
- Civaknasên vê teoriyê: **Durkheim, Vaber, Rad Kilif Brown, Parsonz, Merton.**
- ❖ Heger her mirovek bi erkên xwe rabe, tu kêmasiyên civakê dernakevin.

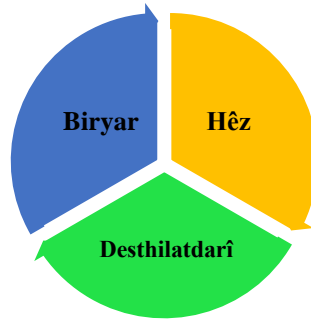
3) Teoriya Kêferatê:

- Kêferat: Ew pevçûn û beranbariya di navbera nirxan de ye. Her ku derfetên çarekirina pîrsgirêkan kêr dibin, kêferat çêdibe.
- Sedemên çêbûna kêferatê, ji tunebûna lihevkerin, hevsengî û rêxistinên di tevna civakê de tê.
- Nerazîbûna li hemberî desthilatdariyê.

Nîşaneyên teoriyê:

- Ew pêşengtiya hizira Marks e.
- Alternatîfa teoriya peywirê tê dîtin.
- Kêferat, rastî û çalakiyeke civakî ye.
- Hin alavên hêzbûnê hene, ew jî hizira kêferatê ye:
Hêz → Desthilatdarî → Biryar → Hêz.

- Çavkaniya pêdiviyê, takekes e û çavkaniya kêferatê, civak e.
- Biyanîbûna civakî du çînan ava dike: Çîna cotyar û çîna karbidestan.
- Li gorî Marks hêz tê wateya desthilatdariyê ya ku biryaran dide.
- Ol nûnertiya karkeran dike, ji ber vê yekê Marks dibêje: "**Ol efyûna gelan e**" dema ku bi keysbazî tê bikaranîn. Pîraniya zanyarên olî, dihêlin cotyar bawer bikin ku ev çarenûsa wan e.
- Civaknasên vê teoriyê ev in: **Marks, Kozir, Dahindorf.**

Pirsên Nirxandinê

- 1- Teoriya peywiriyê û teoriya kêferatê, ji xwe re çi bingeş digirin?
- 2- Ol efyûna gelan e, lêkolîn bike.
- 3- Gelo teoriya peyweriyê ji bo pirsgerêkên civaka me, dibe çare?

Wane 7

4)TEORIYA KARVEDANA SEMBOLÎK

Karvedan: Têkilî û girêdana di navbera kes û komê de ye.

Sembol: Navgîna têkiliyan e û rê li ber pêvajoyeke karvedanî vedike.

Wêneyên hişmendî: Bi rêya têkiliyên civakî, wêneyek der barê helwestekê yan jî kesayetekê de, di hişmendiya kes an komê de tê sazkin.

Bîrbirî: Têgihştin û zanîn e.

Ev teorî di wateya xwe de jiyana civakî ye, jiyana bi sembolan bi rê ve diçe, şîret jî dibin simbol.

Ji her sembolekê re, wateyek heye. Wêneyên hişmendiye ew in ku sembolan diafirînin.

Karvedana simbolîk, sedema bingehîn a şîrovekirina nakokiyan e.

Heta ku kesek bibe yekî civakî, divê xwe bigihîne sembolan.

Sembol bi avakirina civakê re, tîr afirandin.

Cord Mitt (Cord Mêt):

Bi derûnnasiyê pir bandor bûbû.

Hin nêrînên wî wisa ne: Di nava kes û hebûna civakî de têkilî heye. Zimanê simbolîk yê bingehîn e.

Hin nîşane lê zêde kirin, weke: Kenê di tengaviyê de, ji kenê di şahiyekê de cuda ye.

Sembolên gewdeyî yê wekî, bilindkirina dest, di civakekê de tê wateya aştiyê, lê di hin civakên din de tê wateya dijwarî û desthilatdariyê, mîna nazîyan.

Civaknasên vê teoriyê ev in: Herbert Blaumer, Gofman.

5) Teoriya pevguherînê:

Ev teorî dibêje: Mirov di danûstandinên xwe de mêldar e ku bi ked û buhayê herî kêr ji qezenckirinê bighêje asta herî jor, hişmendiya wî jî li ser bingehe sûdwegirtinê ava bûye. Ne merc e ku ev pîvan ji bo danûstandineke heyberî tenê were bikaranîn, lê belê gelek veguhertinên civakî û derûnî jî di nav xwe de di hundirîne.

Mijarên sereke yê teoriya pevguherînê, danûstandin e. Ew danûstandin jî li ser bingehe lêçûn û dahatiyê ava dibe.

Tevgera mirovan li ser bingehe hevrûkirina pevguherînê biyanîtiyê ava dibe. Pevguherîn ne tenê ji aliyê aboriyê ve ye, lê belê aliyên derûnî û civakî jî di nava xwe de di hundirîne.

Rêgezên teoriya pevguherînê; Tiştê ku ji kesekî re bisûd be, dibe ku ji kesekî din re bê sûd be. Tiştê ji kesekî were xwestin, ne merc e ku ji kesekî din jî were xwestin. Dibe ku çalakiya pevguherînê ji kesekî re bisûd be û ji kesekî din re bê sûd be. Civaknas, teoriyên girêdayî têkiliyên bingehe ên di nav kesan de bi kar tînin. Mebesta wan jî vê yekê, guherîna reftarên têkiliyan e. Ev jî dibe du beş.

1- Pêdivî

2- Şêweyên karvedanê

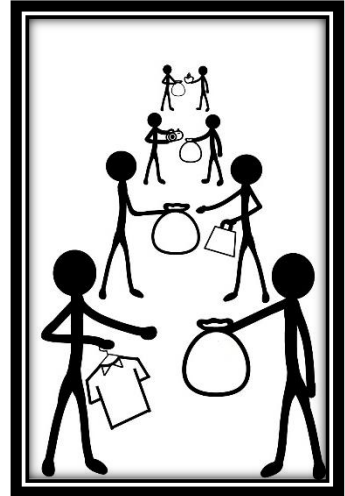
- **Pêdivî:** Tiştên ku divê bên kirin.

A. Hundirandin: Pêwîstiya danûstandina bi mirovan re ye.

B. Serwerî: Pirojeya biryarstandinê ye.

C. Wijdan: Hest û kelejana kesayetî di nava kesan de ye.

Şêweyên karvedanê: Helwestên ku mirov li hemberî bûyer û diyardeyên civakî nîşan dide.

Ji hevxeşiya pevguhêr xwe dispêre asta lihevkerinê ya di nava pêkhatiyên têkiliyê de.

Hevtemamkirin: Xwe dispêre yekbûyna çalakiyê.

Hevguherîn: Xwe dispêre asta lihevkerin û ahengsaziya di navbera reftar û pêwîsiyên kesan de.

Civaknasên vê teoriyê ev in: Peter Blau (Pîter Blaw), Humenz (Hiyûmênz).

Pirsên Nirxandinê

- 1- Karvedan, sembol, wêneyên hişmendî û bîrbirê pênase bike.
- 2- Teoriya karvedana sembolîk li gorî civaka xwe binirxîne.
- 3- Pevguherînê bi awayekî civakî û dîrokî, lêkolîn bike.

BEŞA 3: ÇÊBÛN Û TÊKILİYÊN CIVAKÎ

- **ÇÊBÛNA CIVAKÎ**
- **TÊKILİYÊN CIVAKÎ**
- **STATÛYA CIVAKÎ**
- **RISTÊN CIVAKÎ**
- **NIRXÊN CIVAKÎ**
- **KOMÊN CIVAKÎ**

Wane 1

ÇÊBÛNA CIVAKÎ

Çêbûna civakî, wateya têkiliyên di navbera kom, sazî, rêxistin û endamên wê de ye. Têkiliyên mirovan ên bi hev re, dibin sedema çêbûna koman. Kom jî saziyan pêk tînin.

Çêbûna civakî ew e ku ji yekbûna sazî û komên di encama têkiliyên mirovan de derketiye holê.

Çêbûna civakî di encama du hêmanên weke "çêbûna fizîkî û çêbûna çandî" de, pêk hatiye.

Çêbûna fizîkî: Xweza û şênîyên gund û bajaran, taybetiyên erdnîgariyê û hwd in.

Çêbûna çandî: Têkiliyên civakî, statû, rist, nirx, norm û saziyên civakî ye.

Aliyê çêbûna civakî ya fizîkî (xweza), her dem bandor li rêxistina civakê kiriye.

Mînak: Civaka gund a li herêmên çiyayî şênîyên wê kêmtir in, lê ya li herêmên deştî zêdetir in. Girîngiya vê yekê ji aliyê civaknasiyê ve ev e: Ji ber şert û mercên fizîkî (yên xwezayî), gundên ku li herêmên çiyayî ne, debara xwe zêdetir bi lawirvanî û çandiniyê dikin û gundên ku li deştê ne, ji ber şert û mercên destdayî debara xwe bêhtir bi bazirganî, pîşesazî û çandiniyê dikin. Girîngiyeke cuda ya civaknasiyê jî ev e: Gund û civakên li herêmên çiyayî, ji ber ku di nava xweza û çiyayan de bi cih bûne, destê şaristaniyê kêmtir gihastiye van deveran. Di encamê de naveroka xwe ya civaka xwezayî, pir parastine. Li hember gund û civakên deştê, gund û civakên çiyayî bandora şaristaniyê ya xirabker li ser wan kêmtir e. Ji ber vê yekê, civaka çiyayî ji aliyê hişmendiya serdest û şaristaniyê ve hatine dûrxistin.

Çêbûna civakî û têkiliya wê bi şêniyan re:

Taybetiyên demografîk (şênî) ên civakê, bandorê li awayê çêbûna civakî û têkiliyên wê dikin. Erdnîgarî û civak, risteke erênî li ser civakîbûna mirov dilîzin. Zêdebûna şêniyan, encameke fîzîkî ya civakîbûnê ye.

Mînak: Mirov karîbû berî sê milyon salî ji ber şert û mercên destdayî, xwe ji prîmatan qut bike (li Rojhilata Efrîkayê) û bi civakîbûnê re herikiye çar aliyên cîhanê. Her wiha nêzî 12 hezar salî B.Z şoreşa çandinî û lawirvaniyê di şert û mercên destdayî yên li Mezopotamyaya Jor de dest pê kiriye.

Bi destpêkirina Serdema Kevirî ya Nû (Neolîtîkê) re, ji ber derfetên aborî û çandî yên zêde, cara yekem li vê erdnîgariyê teşeya klanê hatiye derbaskirin. Di van mercan de zêdebûna şêniyan, di dîroka mirovahiyê de cara yekem teşeya hozan girtiye û ji teşeya klanê cuda bûye û gund ava kirine. Wateya vê yekê pir eşkere ye; mezinbûna civakê, heger ne li dijî civakîbûn û xwezayê be, bi civakîbûnê re ne nakokdar e.

Di vê mijarê de nêrîna civaknasiya pozîtîvîst a hişmendiya serdestan wiha dibêje: "Li cihên weke gundan; ji ber şert û mercên erdnîgariyê, şêniyên wan kêmtir in û têkiliyên di navbera mirovan de germ û rasterast in, lê cihên ku şênî zêde (bajar) lê hene, têkiliyên mirovan fermî ne."

Ev dahûrandin, rastiya heyî hin milan berovajî dike. Dibe ku kêmbûna şêniyan yan jî zêdebûna wan, bandorekê li têkiliyên mirovan bike, lê bandoreke neyînî li civakîbûnê nake.

Ji ber vê yekê, civakeke ku ji sinc û kevneşopiyên xwe yên ku civakîbûnê bihêz dikin, qut nebûbe, dikare jiyaneke komînal û azad bidomîne.

Mînak: Kurdên ku li bajarên weke; Stenbol, Şam û Berlînê dijîn, ji vê re mînak in. Civaka ku li van deveran dijî, bi xwedîderketina li kevneşopiya xwe ya berxwedanê û bi taybetiyên xwe yên civaka xwezayî re, bûye yek û awayê resen ên civakîbûnê nîşan dide.

Kurdên li Berlînê

Çêbûna civakî û têkiliya wê bi guherîna civakî re:

Her civak xwedîçêbûneke xweser e. Di nava vê çêbûnê de hemû sazî û rêxistin, guherînekê bi awayê hevseng nîşan didin. Heger hin sazî û kom nîkaribin erkên xwe pêk bînin, hevsengiya civakî xirab dibe. Di encamê de li cihên saziyên ku dibin sedema xirabbûna hevsengiya civakî, saziyên nû yên ku hevsengiya civakî pêk tînin û pêwîstiya civakê bi wan heye, derdikevin holê. Ev guhartin û veguhartinên civakî; ne merc e ku her dem erênî bin, dibe ku encamên neyînî jî bidin. Di qeyranan (şoreş û pevçûnan) de, kîjan beşên civakê zêde birêxistinkirî bin (baş an jî xirab bin), ew bi ser dikevin û teşeyeke nû didin civakê.

Çêbûna civakî û têkiliya wê bi pergalên civakî re:

Pergalên civakî, yan jî saziyên civakî di encama hin pêdiviyên civakê û têkiliyên wê de, derdikevin holê.

Perwerde, malbat, ramiyarî, aborî, ol û hwd di navbera beşên ku pergalên civakî pêk tînin de, têkiliyeke erkî heye.

Mînak: Di navbera saziyên gel û dibistanan de, têkiliyeke erkî heye. Bi wateyeke din perwerde endamên kêrhatî amade dike. Hemû rêxistinên civakê (perwerde jî di nav de), hin pêdiviyên xwe ji karên ku sazî pê radibin, bi dest dixin (Şaredarî, rajeya hemû civakê dike û hwd.)

Pirsên Nirxandinê

1. Çêbûna civakî çî ye û jî çî pêk tê?
2. Çima gund û civakên ku li herêmên çiyayî jiyane, naveroka xwe ya civaka xwezayî baş parastine?
3. Nêrîna civaknasiya pozîtîvîst a jî bo çêbûna civakî û têkiliya wê bi şêniyan re, çî ye?
4. Rista sazî û rêxistinê ya di çêbûna civakî de, diyar bike.

Wane 2

TÊKILIYÊN CIVAKÎ

Di mijara civakê de, me diyar kiribû ku t êkiliyên civakî, hêmanên herî girîng in ên ku civakê pêk tînin. Êdî em dizanin ku hemû awayên t êkiliyên civakî, komî û sazî di encama t êkiliya mirov a bi xwezayê re û mirov bi mirov re, derdikevin holê.

Mirov di jiyana xwe ya rojane de di nava hin sazî û koman de kar û xebatan dike. Di heman demê de di nava derdoreke heyberî û rewanî de ye. Dema ku em di çarçoveyê herî teng de bigirin dest; danûstandinên mirov bi mirov re, mirov bi komê re, an jî kom bi komê re, jê re **t êkiliya civakî** tê gotin. Lê belê dema ku t êkiliyê herî demkurt pêk tê, civakîbûna mirov û nirxên civakî yê ku berî hezarên salan pêk hatine, rista xwe dilîzin.

Mînak: Dema mirov di kolanê de dimeşe, silava ku dide yan jî distîne, her çî qas t êkiliyê demkurt be jî, mirov nikare bibêje ev t êkilî tenê di navbera du kesan de ye. Ev t êkilî nirxê civakî û kevneşopiya civakê ya dîrokî diyar dike.

Di vê mijarê de ji aliyê zanista civaknasiyê ve tê pejirandin ku kesek bi tena serê xwe tune ye. Hin kesên ku civaka wan hilweşiyayî be, dibe ku hebin. Lê tu carî nabin ew kesên ku bi bîranînan civaka xwe ya hilweşiyayî li ser pêyan dimînin. Ew kes bi wan bîranînan jî ji bo kêliyê dibe civakî.

Dema ku t êkiliyên civakî pêk tînin, di encamê de kiryarên ku ji aliyê her kesî ve pêk tînin, derdikevin holê. Hin tevger û helwestên ku bi van rêgezan re hevsengiyê pêk tînin, derdikevin holê. Ev rêgez çewisandinekê li ser kesan pêk tînin û dibin sedem ku her kes berê xwe bide helwestên hevbeş. Helwest dibe sedem ku endamên di nava civakê de li gorî rêgezên civakê yê hevbeş tev bigerin. Endamên civakê dê li ku derê û çawa tev bigerin, di encama helwestan de t êkiliya civakî fêr dibin û pêk tînin.

Mînak: Rêgezên rêzgirtinê ji hev û du re di encama têtîliya mirovan a bi hev re derketiye holê. Ev helwest jî berdewamiya kom, sazî û civakê pêk tînin.

Cureyên têtîliyên civakî:

Dema ku têtîliyên civakî hatin lêkolînkirin, pîvanên cuda hatin bikaranîn. Di hin lêkolînan de "hejmara kesan", di hin lêkolînan de "dema têtîliyê" û di hinan de jî "naveroka wan" li ber çavan hatiye girtin. Ji ber vê yekê, di rêzgirina awayên têtîliyan de encamên cuda hatine bidestxistin.

Awayên têtîliyên civakî yê li gorî "hejmara kesan", di sê beşan de tîn bidestxistin:

1- Têtîliyên civakî, li gorî hejmarê dibin sê beş:

- a. Têtîliya kes bi kes re.
- b. Têtîliya kes bi komê re.
- c. Têtîliya komê bi komê re.

2- Têtîliyên civakî, li gorî "dema ku pêk tînin" dibin sê beş:

- a. Têtîliyên demkurt
- b. Têtîliyên demdirêj
- c. Têtîliyên vedorî (periyodîk)

Têkiliyên civakî, li gorî naveroka xwe dibin du beş:

- **Têkiliyên civakî yên di asta yekem de:**

Ew têkilî ne ku rû bi rû pêk tî. Asta van têkiliyan hestiyariya kûr û têkiliyên germ (hevaltî, dostanî, hevkarî, jiyana komînal, têkiliyên nava malbetê, têkiliyên gundiyan, têkiliyên civatan, hezkirin...) raber dike.

Van têkiliyan, di çêbûna civakîbûnê de risteke sereke lîstiyê û bingehê têkiliyên civaka xwezayî pêk aniye.

- **Têkiliyên civakî yên di asta duyem de:**

Ev têkilî, zêdetir xwe dispêrin çêbûnên hiyerarşik û desthilatdariyê. Berovajî têkiliyên di asta yekem de ne. Têkiliyên fermî û yên ku xwe dispêrin berjewendiyan derdikevin. Têkiliyên ku di komên civakî yên li bajar, sazî û kargehan de tî danîn, derdikevin. Kes, di nava kom û saziyan de van têkiliyan bi pêş dixê. Dema pêşketina têkiliyan, hin statûyan bi dest dixê.

Li gel vê yekê, çêbûna dewletê ya di her astê de, bi piranî ji têkiliyên asta duyem pêk tî.

Pirsên Nirxandinê

1. Têkiliya civakî pênase bike û bingehên wê diyar bike.
2. Dema ku têkiliyên civakî pêk tên, çi encam derdikeve holê?
3. Awayên têkiliyên civakî yê li gorî hejmara kesan binivîse û li gorî dema ku pêk tên jî şîrove bike.
4. Têkiliyên civakî yê di asta duyem de şîrove bike.

Wane 3

STATÛYA CIVAKÎ

Civak ne yekbûneke bê ser û ber e ku ji hatina kesan a li cem hev pêk tê. Her mirov di nava civakê de xwediyê cih an jî rewşekê ye. Di vê wateyê de, cih û rewşa ku kes di nava civakê de digire, statûya civakî ye.

Statûyên civakî bi rêya têkiliyên civakî pêk tên.

Mînak: Di dibistanekê de hin kes mamoste ne û hin kes jî xwendekar in. Kesên mamoste xwediyên statûya mamostetiyê ne; kesên xwendekar jî xwediyên statûya xwendekariyê ne. Ev tê wê wateyê ku statû, di encama karbeşiya di nava rêxistin û saziyan de pêk tên. Lê kes bi tena serê xwe, nikare statûyê diyar bike.

Statûyên civakî, li gorî awayê ku bi dest xistine, dibin du beş:

Statûyên xwezayî: Ew statû ne ku ji dayîkbûnê ve bi mirov re hene û bi piranî nayên guhartin, weke hêmanên zayend, temen, nijad, ol, êl, gel, netew û hwd.

Mînak: Jin an jî mêr, kurd an jî ereb, statûyên xwezayî ne.

Statûyên ku hatine qezenckirin: Ew statû ne ku mirovan di nava jiyana de, di encama kedayînê de bi perwerde û serborîyan qezenc kirine. Dibe ku ev statû paşê bên guhartin.

Mînak: Mamosteyek xwedî zanist, ked û serborîyên şanogeriya ye, dikare bibe şanogerek. Ji ber ku her mirov endama/ê gelek koman e, kes di nava civakê de di heman demê de xwediyê gelek statûyan e. Jineke ku di nava malbetê de dayîk e, dibe ku li dibistanê

mamoste be, li zanîngehê xwendekara bijîşkiyê be û di nava saziyeke civakî de jî endama komînekê be. Ev yek nîşan dide ku kesek di heman demê de xwediyê gelek statûyan e.

Endamên civakê bi piranî li gorî statûyên hev, hev û du nas dikin. Ji vê statûya pêşî re "**statûya sereke (kilîl)**" tê gotin.

Her civak li gorî xwe hin nirxan dide statûyan. Dibe ku di nêrîna civakê de nirxên hin statûyan bilindtir bin, ev yek jî li gorî civaknasiya pozîtîvîst bi pêş dikeve.

Mînak: Heger ji du karmendên kurd; yek welatparêz, yek jî ne welatparêz be, tevî ku her du jî karmend in, yek bi statûya welatparêziyê, yek jî bi statûya welatneparêziyê tê naskirin.

Di nava civakekê de (weke ku li jor jî hatiye gotin) nirxên ku ji aliyê civakê ve tîn dayîn, statûya "**prestîja civakî**" (qedir û qîmet) jê re tê gotin.

Lê hişmendiya serdest û zayendparêz, statûyên civakî li gorî berjewendiyên desthilatdariya xwe digire dest. Wateyên cur bi cur li "statûyên xwezayî", "statûyên hatine qezenckirin" û "prestîja civakî" tîn barkirin. Di heman demê de civaknasiya pozîtîvîst jî vê rewşê weke ku rewa û xwezayî be, teorîze dike.

Mînak: Li gorî civaknasiya pozîtîvîst: "Pîvana cîhanî ya herî navdar ya statûyê, sermiyanbûn e. Bi piranî di hemû civakan de sermiyanbûn, di diyarkirina statûyan de hêmana herî girîng e." Dibe ku di pergalên civakî yê şaristaniyê de rastiya ku tê jiyankirin ev be, lê dibe ku ev yek ne baş be: Faşîzm rastiyeke e, lê ji bo civakan bûye pîrsgirêka herî mezin. Bi vê hişmendiye re çînîtiya di nava civakê de weke ku xwezayî ye, tê rewakirin. Lê belê sinc û wijdanê civakê "sermiyana" ku bi ked û nirxên civakî çêbûne, weke ku hatine dizîn, şermezar kiriye.

Pirsên Nirxandinê

1. Statûya civakî pênase bike. Ev statû bi rêya çi pêk tê?
2. Komên statûyên civakî şîrove bike.
3. Ji bo civaka kurdan ji statûya aborî zêdetir, kîjan statû li pêş e?
4. Statûya sereke û prestîja civakî, pênase bike.
5. Civaknasiya pozîtîvîst, rewşa prestîja civakî, çawa nirxandiye?

Wane 4

RISTÊN CIVAKÎ

Dayîktî, xwişk û biratî û hwd, her yek ji van statûyek e. Ji mirovên ku xwediyên van statûyan in, hin helwestên hêvîkirin. Her kesek ji bo bicihanîna helwestên guncaw ên li gorî statûyên xwe, berpirsiyar e. Tevahiya helwestên ku civak ji xwediyê statûyan hêvî dike, jê re "**ristên civakî**" tê gotin. Rist, kesên ku xwediyên statûyê ne, çawaniya pêkanîna statûyên xwe vedibêje, ango rist pratîkirina statûyan e.

Helwestên ku tî hêvîkirin:

Ji mamosteyan tî hêvîkirin ku xwendekarên xwe baş perwerde bikin. Ji xwendekaran tî hêvîkirin ku di waneyên xwe de serkeftî bin. Ji seroka/ê şaredariyê tî hêvîkirin ku pirsgerêkên herêma xwe çare bike. Ji rêveberiya rêxistinekê tî hêvîkirin ku pirsgerêkên civaka xwe çare bike.

Helwestên ku destûrên wan tî dayîn:

Civak gelek sînoran ji hin helwestan re danayîne û destûrê dide ku ev helwest pêk werin.

Mînak: Xwendekarek dikare xebatên saziyên civakî pêk bîne, di heman demê de di waneyên xwe de jî serkeftî be.

Helwestên ku tî qedexekirin: Dema ku hin helwestên nayên pejirandin, di civakê de tî bikaranîn, civak wan ceza dike.

Mînak: Helwestên mîna: dizî, destdirêjî, bikaranîna heyberên hişbirê û hwd, civak wan napejirîne û qedexe dike. Heger pêkanîna van sûcan bidome, wan radestî dîwana dadê dike.

Statûyên sereke û rist:

Statû û rist, ji hev nayên veqetandin. Kesek, heger hevsengiyekê di asta ku li gorî statû û ristên wî de bin, pêk bîne, dikare karên civakî jî baştir pêk bîne. Çawa ku her kes xwediyê statûyeke sereke ye, di heman demê de xwediyê ristekê ye.

Mînak: Kesek ku statûya wê/î ya sereke bijîşkî ye, rista wê/î ya sereke jî dermankirina kesê nexweş e.

Ji civakekê heta civakeke din, cudahiyên statû û ristan, hene. Di nava civakên berê de statû û rist kêmkirî bûn, lê di nava civakên roja me ya îro de zêde tevlihev (kompleks) bûne. Statû û rist, di nava civakên komînal de bi awayekî xwezayî tîndîr diyarkirin û pêkanîn. Di nava civakên desthilatdar û zayendperest de li gorî berjewendiyên çînîti û zayenda mîr, tîndîr zêdekirin an jî kêmkirin.

Mînak: Hişmendîya zayendperest, statû û rista jinê tenê weke "karên malê" û "amûra anîna zarokan" diyar dike.

Hin caran kesek bi pêkanîna gelek ristan re rû bi rû dimîne. Ji ber vê yekê, dibe ku di pêkanîna ristan de bikeve zoriyê û hin ristan kêmkirî bi cih bîne. Ji vê rewşê re "**nakokîya (têkoşîna) ristan**" tê gotin.

Dibe ku nakokîya ristan di rewşa binkeftinê de li cem kesekê/î bibe sedema tirsê. Ji ber vê yekê pêwîst e kes, ristên ku statûyên wan li ser hatine barkirin, baş tê bigihêje û ji bo bicihanîna wan ristan xwedîbiryar be. Heger ristên ku kes girtiye ser milên xwe, bişîbin hev, ev rist hev û du qayîmtir dikin û ji wan re "**hevqayîmkirina ristan**" tê gotin.

Mînak: Dema ku mamosteyek dibe çavdêr, ji ber ku dikare zanist û kêrhatinên ku di mamostetîya xwe de bi dest xistine, bi kar bîne, hevqayîmkirina ristan pêk tîne.

Pirsên Nirxandinê

1. Ristên civakî pênase bike.
2. Helwestên ku rista civakî di nava xwe de dihundirîne, binivîse.
3. Statû û rist ji hev nayên veqetandin, ev tê çi wateyê?
4. Statû û rist di nava civakên desthilatdar û zayendperest de çawa tên dîtin?

Wane 5

NIRXÊN CIVAKÎ

Di jiyana civakî de mirov her dem bi civak û xwezayê re dikeve nava têkiliyan. Dema ku ev têkilî pêk tên, di encama mayîdebûna hin helwestan de, nirxên civakî derdikevin holê. Ji destpêka civakîbûnê û pê de, nirxên civakî her dem civakîbûn bi pêş xistiye. Ji ber vê yekê têgeha nirxên civakî yan jî çêbûna wan, bi qasî dîroka mirovahiyê kevnar e.

Mînak: Azadî, wekhevî, demokrasî, jiyana komînal, ked, başî, bedewî, rastî, welatparêzî, hawîrdorparêzî û hwd, nirxên civakî ne.

Heyînên heyberî û rewanî bi rêya nirxên civakî, wateyên taybet qezenc kirine.

Mînak: Peykerê Şêrê Orkêşê ji derveyî çêbûna wî ya heyberî, nirxê wî yê rewanî jî heye.

Erkên nirxên civakî:

Ji ber ku nirxên civakî ji aliyê her kesî ve di nava civakê de dijîn, bi awayekî hevpar tên pejirandin û piştgiriya di navbera mirovan de bi hêztir dike.

Di nava civakê de, rêyên hizirîn û tevgerê yên ku ji aliyê civakê ve tên pejirandin, ji aliyê nirxan ve tên diyarkirin. Bi vî awayî, mirov dizane çawa helwestên xwe bi rêk û pêk bike.

Nirxên civakî, ji bo ku kesek karibe ji xwe re ristên civakî hilbijêre û pêk bîne, pêşengiyê dike.

Nirxên civakî, erkê civakî li ser kesan pêk tînin û bi vê re helwesta kesan bi rê ve dibin. Helwestên ku ji aliyê civakê ve nayên pejirandin, asteng dikin û helwestên ku hatine qedexekirin nîşanî kes didin.

Mirov di encama têkiliya bi xweza û civakê re dibe civakî. Ji ber vê yekê, ev gotin di cih de ye; "Mirovbûn, deyndarê civakîbûnê ye". Civakê ji destpêka dîroka xwe ve hemû nirxên

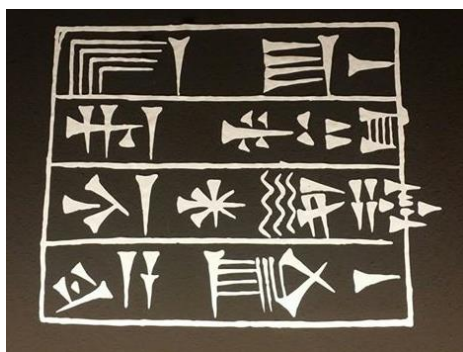
xwe yê çandî û bawerî di teşeyên civakî yê mîna: klan, hoz, êl û netewê de li ser hev kom kirine û bûne nasnameyên civakî. Ji ber vê yekê jî ev teşeyên civakî di pêvajoyên cur bi cur de ji aliyê civakê ve weke nasnameyên civakî hatine nîşandan. Her wiha her kes, kom û hwd bi nasnameya civakî ya ku civakê diyar kiriye, hatiye naskirin.

Pîverên (normên) civakî:

Di nava civakê de ji derveyî nirxên civakî, hin pergalên zagonan hene. Ev pergalên zagonan, çawaniya tevgera kes nîşan didin. Dema ku kes van pêk neyîne, ji aliyê civakê ve tê şermezarkirin. Ji van pergalên zagonan re "**pîverên civakî**" tê gotin.

Pîverên civakî yê nenivîskî: Normên nenivîskî, taybetiyên civaka polîtîk ên mîna: sinc, kevneşopî û hwd digire nava xwe. Mirov dikare ji normên civakî yê nenivîskî re "**zagonên civakî yê nenivîskî**" bibêje; jixwe "**mafên civakî yê nenivîskî**" jî ji van norman re tê gotin. Hêza pêkanîna van norman, bêhtir bi awayên şermezarkirinê derdikeve holê. Ev norm, ji çêbûna civaka yekem heta roja me, bandor û girîngiya xwe diparêzin.

Pîverên civakî yê nivîskî: Mirov dikare pîverên nivîskî, bi derketina nivîsê re bigire dest. Teknîka nivîsê ji Sumeran ve dest pê kiriye. Ji wê nivîsandinê re "**Nivîsandina Mîxî**" tê gotin. Sumeran, normên xwe yê civakî li ser tablet û dîwarên çikilandî, dinivîsandin. Di dîrokê de, ji aliyê qiralê Babilê Hammurabî ve, bi awayê zagon hatine birêkûpêkkirin. Di dema

Greko-Romayê de zagonên girêdayî demokrasî û komarê bi awayê zagonên mafî, hatine bidestxistin.

Birêvebirina civakî:

Civak an jî komeke civakî, her dem hewl dide ku kar û barên hebûna xwe bidomîne. Ji bo ku karibe vê yekê pêk bîne, her dem pîvanan ji endamên ku wê pêk tînin re, datîne. Ji van pîvanan re "**birêvebirina civakî**" tê gotin.

Du armancên bingehîn ên birêvebirina civakî hene:

Armanca yekem: Pejirandina nirxên civakî.

Armanca duyem: Asta pêkanîna pîverên civakî.

Hevsengiya civakî, bi rêya birêvebirina civakî pêk tê. Di encamê de her civak, li gorî civakîbûna xwe li ser endamên xwe birêvebirinekê pêk tîne.

Di qonaxa yekem de, civakê civakîbûna xwe bi awayekî xwezayî domandiye.

Qonaxa duyem jî bi derketina şaristaniyê re dest pê kiriye.

Ya rast ew e ku di vê qonaxê de, civakîbûn ji rêya rast a civakîbûna xwe hatiye derxistin.

Îro jî civak hebûna xwe didomîne, lê nakokiyên di navbera civak û şaristaniya netewdewletî de her diçe zêde dibe. Ji serdemên destpêkê û vir de zagona ku civakê vedîtibû, bi hewara wê ve tê. Dewlet ji bo ku karibe civakê bi rê ve bibe û desthilatdariya xwe bidomîne, di nava destûrên bingehîn de hin zagonên li gorî xwe bi navê xweda nîşan dide.

Li aliyê din, civaka xwezayî yan jî civak hebûna xwe didomîne. Bi rêya hemû kevneşopiyên xwe yê gelêrî, sinc û mîrateya xwe ya olî, vê yekê pêk tîne. Ev nayê wateya ku her kevneşopiya gelêrî, di civakîbûnê de her dem risteke erênî dilîze. **Mînak:** Dozên xwînê.

Pirsên Nirxandinê

1. Çend nirxên civakî binivîse.
2. Erkên nirxên civakî diyar bike.
3. Çima mirovbûn deyndarê civakîbûnê ye?
4. Beşên pîverên civakî şîrove bike.
5. Birêvebirina civakî pênase bike.
6. Armancên bingehîn ên birêvebirina civakî diyar bike.

Wane 6

KOMÊN CIVAKÎ

Her mirov di şert û mercên cuda û di nava komên cuda de cih digire; di nava komên civakî (klan, malbat, gund, bajar û komên pîşeyî) de dest bi civakîbûnê kiriye. Komên civakî, ji bo pêkanîna armanceke diyar, di encama danûstandina mirovan de, çêdibin. Her mirov di komê de li gorî kesên din, xwedyê rist û cihekî diyar e.

Mînak: Serokê Komeleya Mafê Mirovan ji ber statûya xwe, xwedyê wê ristê ye ku hin ji endamên komeleyê, bi awayên cur bi cur erkdar bike, yan jî wan agahdar bike. Endamên her komê ristên xwe yên li pêşberî hev, li gorî nirx û pîverên civakî pêk tînin.

Mirov ji destpêka jidayîkbûnê ve, tevî koma klan û malbatê dibe. Li aliyê din zayenda mirov, temen, kêrhatin, asta perwerdeyê û felsefeya jiyanê di ketina nava koman de bibandor e.

Mirov di heman demê de endamên gelek koman e. Di malbatê de dayîk, li dibistanê mamoste, li komelgehê endam e û di heman demê de jî bi nasnameya xwe ya netewî, dikare bibe endamê netewekê.

Li gorî teşeya cihwarbûn û civakîbûnê, komên civakî yên sereke, mîna du beşên giştî tînin lêkolînkirin:

- Klan, gund û bajar.
- Klan, hoz, êl, gel û netew.

Ji ber ku klan bi koçberî dijiya, cih û warê wê tune bû, di her du beşan de jî cih digire.

Piştî ku mirovahî ji prîmatan qut bû, mirov bi sedhezârê salan bi awayê klan (komên ku hejmara wan ji 20–50 kesî ye),

jiyaye. Ev serdem %98 ji temenê civakîbûnê ye, lê tevî wê, agahiyên zêde li ser nayên zanîn. Civaka wê demê ji ber ku rehên civaka îro ye, pêwîst e li ser wê guftûgo bên kirin.

Çêbûna klanê:

Klan ew kom in ku ji 20-50 kesî pêk tên. Çêbûna klanê di wateyekê de rista malbatê dilîst. Zarokên ku çêdibûn, ên hemû klanê bûn. Zilam an jî jin, bi têkiliyên taybet nebûbûn jin an jî zilamê kesî.

Nêrîna mirovên klanê, ji xweza û derdorê re pir vekirî û dadî ye, ji ber ku her tiştî weke xwe zindî dibînin. Li gorî klanê, her tişt zindî ye û xwediyê giyan û hest e. Ji ber vê yekê zorî û

ziyan li derdor û xwezayê nedikir. Bi wan re di nava aştiyê de dijiya. Lê belê nirxekî mezin dida tiştên ku civakîbûnê pêk tînin. Her wiha baweriya ku heyîna klanê dide berdewamkirin, bi awayê totemê dihat perestîn.

Mînak: Dareke mêweyan, lawirek, kaniyeke avê û hwd bi nirx bûn. Dema hilberînê, her kes tev li xebatê dibû. Lawirên ku dihatin kuştin an jî giyayên ku dihatin komkirin, ên hemû civakê (klanê) bûn. Hemû kar bi hev re dihatin kirin. Di navbera kes û civakê (klanê) de weke îro cudahî bi pêş neketibû. Kes ji bo klanê û klan jî ji bo kes bû. Klanê yan azad jiyan dikir, an jî nedijiya. Ji ber vê yekê, jiyan û azadî dihat

heman wateyê. Kes ne di ser kesî re bû. Jixwe ji derveyî klanê, tu wateya kesan jî tune bû.

Bi taybetî, di klanên Serdema Paleolîtîkê de karbeşiyek li gorî zayendê hebû. Mêr diçûn nêçîra lawiran, jin û zarokan jî bi berhevkirina şînatîyan re tevlî debara klanê dibûn. Bi tevahî jiyaneke komînal û wekhev û demokrasiyek rasterast dihat jiyankirin. Aliyê herî lawaz ê civaka bi awayê klanê ew bû, tevî ku bi sedhezaren salan hatiye jiyankirin, lê nikariye ji komên 20-50 kesî derbas bibe. Ji ber vê yekê ji aliyê civakî ve yek reng bû. Ev xala lawaz a civaka klanê, li gorî lêkolînên şûnwarnasî û mirovnasiyê (antropolojiyê) ber bi 12-11 hezar sal B.Z ve li Mezopotamyaya Jorîn derbas kiriye.

Şoreşa gund, çandinî û lawirvaniyê:

Çemên Ferat, Dîjle, Zap û robarên ku tevlî van dibin, bûne navenda "Şoreşa Gundewariyê". Axa li qiraxa van çeman, ji çandiniyê re pir guncaw bû û lawirên li vê herêmê jî ji bo kedîkirinê destdayî bûn.

Herêmeke pir berfireh e ku ji rojhilata Deryaya Spî ve dest pê dike û heta Çiyayê Zagrosê berdewam dike. Bi robar û çemên xwe, bi baranên rêkûpêk û demsalên destdayî, ji bo pêşketinê guncaw bû. Li gorî lêkolînên mirovnaşî û şûnwarnasiyê, di navbera 12-11 hezar sal B.Z de komên klanan ên ku li derdora Çemên Ferat, Dîjle û Zapê dijiyan, ji jiyana koçberiyê hêdî hêdî derbasî jiyana cihwarbûnê bûne. Sedema vê yekê bi awayên cuda ji aliyê zanyaran ve tê şîrovekirin.

Li gorî vê, "zêdebûna hejmara komên klanan" bûbû sedem ku civakên li erdnîgariyeke diyar dijiyan, êdî nikaribin weke berê (Serdema Paleolîtîkê) xwe xwedî bikin; ji ber ku nêçîrên heyî û şînatîyên xwezayî, têra mirovan nedikir an jî di wî warî de kêmasî dihatin jiyankirin. Nêrîneke din jî dibêje: "Di dawîya Serdema Paleolîtîkê de, li tevahiya cîhanê şert û mercên avhewayê, hatin guhertin. Klanan nikarîbû bi nêçîrvanî û komkirina şînatîyan, jiyana xwe bidomanda, ji ber vê yekê, derbasî jiyana cihwarbûnê bûn."

Ji van nêrînan kîjan nêzî rastiyê be bila be, tişteke heye ji aliyê mirovnaşî û şûnwarnasiyê ve bi awayê hevbeş tê pejirandin:

"Erdnîgariya Mezopotamyaya Jorîn, ji aliyê lawirên ku bên kedîkirin û mercên avhawayê ve ji bo derbasî jiyana cihûwarbûnê bibin, pir zêde destdayî bû. "

Pirsên Nirxandinê

- 1.** Çima nêrîna mirovên klanê, ji xweza û derdorê re pir vekirî û dadî bû?
- 2.** Bawerî di klanê de çawa bû?
- 3.** Çima robarên Çemên Ferat, Dîjle û Zapê bûne navenda şoreşa gundewariyê?
- 4.** Sedema ku klan derbasî jiyana cihwarbûnê bûye, diyar bike.

Beşa 4: GUHERÎNA CIVAKÎ

TÊGEHÊN KU BI GUHERÎNÊ RE TÊKILDARIN

GUHERÎNA CIVAKÎ

TEORIYÊN LI SER GUHERÎNA CIVAKÎ

HÊMANÊN GUHERÎNA CIVAKÎ – 1

HÊMANÊN GUHERÎNA CIVAKÎ – 2

GUHERÎNÊN CIVAKA KURDISTANÊ

Wane 1

TÊGEHÊN KU BI GUHERÎNÊ RE TÊKILDARIN

Têgehên ku guherînên civakî derdibirin, ev in:

Mezinbûn, pêşketin û peresan (pêşxistin).

Şoreş, nûkirin (reform) û raperîn.

Diyalektîk.

Mezinbûn, pêşketin û peresan:

Ev her sê têgehên ku dikevin qada lêkolîna civaknasîyê, hin caran tî ev tevlihevkerin û di heman wateyê de tî bikaranîn. Bi taybetî ji aliyê civaknasên pozîtîvîst ve, guherîn li şûna pêşketinê tî bikaranîn. Ev her sê têgeh, ji bo têgehiştina guherînên civakî tî bikaranîn. Hin civaknas guherînên weke şoreş û raperînê napejirînin û van guherînan weke ku li dijî civakê ne, diyar dikin.

Mezinbûn: Mezinbûna ji aliyê heyberî ve firehbûnê derdibirîne. Guherîna civakî, mezinbûn û firehbûna di her qada civakî de derdibirîne.

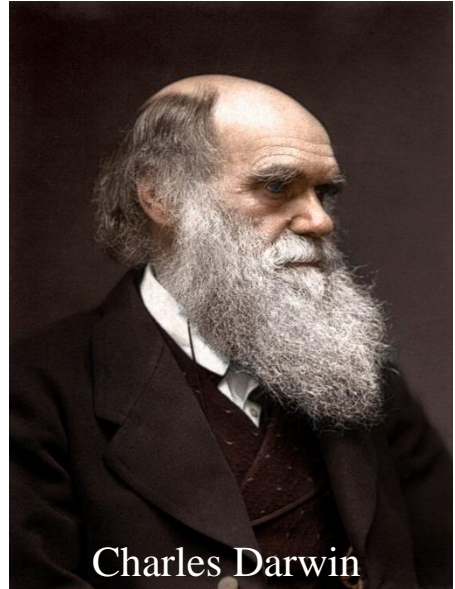
Mînak: Mezinbûna aboriyî, yan jî pêşketina aboriyê, di vê wateyê de tî bikaranîn. Di vê wateyê de pêwîst e em pêşketinê, weke başbûna mercên jiyanê yê di nava civakê de tî bigihêjin.

Pêşketin: Têgeha pêşketinê ya baştir a ku pir sergîhayî ye, vedibêje. Pêvajoya pêşketina civakê; yan li beramberî asta pêşketina civakeke din, yan jî li gorî guherînên pêvajoyên dîrokî, tî bidestxistin.

Peresan: Têgeha peresanê tê wateya guherîna hêdî hêdî ya ku ber bi sergihayîbûnê ve diçe. Peresan ji pêşketin û mezinbûnê cudatir e, pêvajoyeke ku êdî tê de veger tune ye, derdibirîne.

Têgeha peresanê, di bingehê xwe de têgeheke qada biyolojiyê ye. Ev têgeh ji aliyê zan-yarê îngîlîzî Charles Darwin (Çarlis Darwîn 1809-1882) ve hatiye bikaranîn. Pêşketin û çêbûna nifşên zindiyên, teorîze dike. Li gorî vê: "**di pêvajoya**

Charles Darwin

guherînê de, zindiyên ku herî zêde li gorî guherînê xwe diguherin, dikarin bijîn." Bi taybetî, bi pêşketina civaknasiya pozîtîvîst re, ev teorî ji aliyê hin civaknasan (Komt) ve li ser civakê jî pêk hatiye.

Şoreş, nûkirin û raperîn:

Ev her sê têgeh didin diyarkirin ku guherînên pêk tên, ne xweber in; bi hin destwerdanan ev guherîn pêk tên.

Şoreş: Hemû guherînên civakî, ne di heman ast û nirxê de ne. Hin guherîn, bi pêkhatinê li ser hev kom dibin (kombûna çendanî), piştî astekê teşeya civakî ya heyî ji bingeh ve diguhere (kombûna çawanî). Ji van guherînên çendanî û çawanî yên civakî re "**guherînên şoreşgerî**" tê gotin.

Li gorî nêrîna Marks û Lenîn: "Şoreş bi rêya rêxistina çîna bîndest, bi taybet karker û cotkaran (proletarya) rû dide. Pêwîst e dewleta heyî, xirab bibe û li şûna wê dewleteke bi desthilatdariya proletaryayê ava bibe". Lê belê hemû şoreşên ku bi vê hişmendiyê tev geriyne, sosyalîzm û wekhevî, tu carî

di pratîka wan de nehatiye avakirin. Mînak: Sosyalîzma Sovyetê

Di encama şoreşan de pergaleke nû ya civakî tê damezirandin.

Nûkirin: Nûkirin tê wateya "anîna rewşeke baş, pêşxistî û reform". Dema ku pergalek dikeve qeyranê; bi rêya şoreşê yan jî bi rêya nûkirinan vê qeyranê derbas dike û xwe ji nû ve ava dike. Heger ev pêk neyê, pergalek ji hundirê xwe ve dirize û dikeve rewşeke ku di serdema me de, jê re faşîzm tê gotin. Nûkirinên ku di sedesala 15 û 16' an de li Ewrûpayê çêbûne, mînakên vê ne.

Raperîn: Bi her awayî serhildana li dijî desthilatdariyê ye. Her derketinek û serhildanek li dijî desthilatdar û dewletê, raperînek e. Dema ku civak ji gelek aliyan ve (çandî, sincî, aborî...) dikeve qeyranê, raperînan li dar dixê.

Heger ev raperîn birêxistin, amade û xwedîplan be, dibe ku bibe şoreş û biencam be. Berovajî vê, raperîn her çi qas mafdar be jî, encama wê binkeftin e.

Diyalektîk: Rêgezeke hizirîna mirov e. Ev rêgez xwe dispêre têgihîştina sedemên guherîn û veguherînên xweza û civakê. Weke peyv, diyalektîk tê wateya "guftûgoyê", ango bi rêya guftûgoyê mirov xwe digihîne tiştên rast. "Hunera guftûgoyê" bi piranî ji bo nakokî û guftûgoyên ku di navbera têgehan de bi pêş dikevin, hatiye bikaranîn. Li gorî rêbaza diyalektîkê, di xweza û civakê de her tişt di nava tevger û guherînê de ye, tu tişt li cihê xwe ranaweste.

Pirsên Nirxandinê

1. Têgehên ku guherînên civakî derdibirin, binivîse.
2. Guherîn, ji aliyê civaknasên pozîtîvîst ve li şûna çi tê bikaranîn?
3. Peresanê pênase bike û cara yekem ji aliyê kê ve hatiye bikaranîn?
4. Li gorî nêrîna Marks û Lenîn, divê guherîna dewletê bi çi awayî be?
5. Nûkirin çi ye û kengî pêwîstiya wê xwe di civakê de disepîne?

Wane 2

GUHERÎNA CIVAKÎ

Ji destpêka civakîbûnê ve, civak tê gihîştîye ku her tiştên li gerdûnê diguhere. Bi rastî jî di jiyana rojane de gotina ku herî zêde em bi kar tînin, guherîn e. Weke: Ba guherîye, gundê me guherîye û hwd. Ev guherîn bi cudabûnê, pêk tê. Ango tiştek bi demê re cuda dibe û diguhere. Li gorî civaknasîyê, mirov dikare bibêje: Guherîn, zagona herî bingeîn a gerdûnê ye. Ji ber vê yekê filozofan gotiye: "**Tenê yek tişt heye naguhere, ew jî guherîn bi xwe ye.**"

Ma kî dikare nîşan bide ku tiştek li gorî rewşa xwe ya berî saetek, rojek, hefteyek, mehek û salekê maye? Tevî ku hin tişt hene zû bi zû naguherin, weke kevîr û axê.

Weke ku li jor jî hatiye gotin, bi cudabûnê guherîn wisa diyar e ku zagona herî bingeîn a gerdûnê ye. Weke ku tê zanîn mirov jî gerdûna biçûk e. Ji ber vê yekê dema ku tê gotin: Gerdûn guherîye, ev tê wateya ku civaka mirov an mirov bi xwe jî guherîye.

Mînak: Teşeyên civakê yên dîrokî (sereke) yên mîna: klan, hoz, êl, gel û netewê, vê rastîyê diyar dikin. Her wiha aliyên çand, têkilî, aborî, nirx û hwd, ên civakê her dem diguherin. Ev guherîn, dibe ku hêdî hêdî yan jî bilez, ber bi başîyê yan jî xirabîyê ve biçê. Di civakan de jî her tişt diguhere, tenê tiştek naguhere, ew jî hebûna civakî yan jî mirovbûn bi xwe ye.

Ev guherînen ku em dabaşa wan dikin, dibe ku li dijî civakîbûnê, yan di berjewendiya civakîbûnê de bin. Di encamê de guherînen çanda rewanî di demeke dirêjtir de pêk tên. Dibe ku ji hin aliyên ve ev guherînen çand û nirxên rewanî jî dijberî civakîbûnê bin. Mirov an jî civak, bi giranî

xwedîyê taybetîyeke rewanî ye. Ji bo ku jiyana civakî were

domandin, pêwîstî bi nirxên rewanî heye. Ev çand û nirxên rewanî, di jiyana civakê de cihekî pir girîng digirin û bi hêsanî naguherin.

Mînak: Bi vedîtina çapxaneyê re nivîsandina bi destan kêmbûye, lê rêzgirtina ji hev re di civaka klanê de hebû û niha jî heye. Guherîn bi taybetî guherîna civakî, her dem nayê wateya pêşketin an jî başbûnê. Dibe ku aliyê guherînê, ber bi paş ve jî biçe.

Guherînên ku di saziya malbat û olê de çêdibin, di demeke pir dirêj de pêk tên. Lê belê guherînên ku di saziyên aboriyê de bi taybet di qada teknolojiyê de çêdibin, bi leztir pêk tên. Hemû civak û nirxên civakî, sazî û berhemên çandî bi demê re diguherin.

Pirsên Nirxandinê

1. Li gorî civaknasiyê guherîn çi ye?
2. Di civakan de tiştê ku naguhere, çi ye?
3. Çi cudahî di navbera guherînên civakî yê di qada çanda heyberî û rewanî de hene?
4. Çend mînak li ser guherîna civakî ya di qada heyberî de binivîse.

Wane 3

TEORIYÊN DER BARÊ GUHERÎNA CIVAKÎ DE

Dema em zanibin ku ji bo her civakê guherîn pêk tên, gelo hêmanên ku guherîne pêk tînin, çi ne?

Ji bo bersiva pirsê jor, nêzîkatiyên cuda yên ku hewl didin çawaniya çêbûna guherînen civakî tê bigihêjin, derketine holê. Ev nêzîkatiyên ku hewl didin guherîna civakê tê bigihêjin û şîrove bikin, weke "teoriyên der barê guherîna civakî de" tên binavkirin.

Teoriyên pergala candariyê (organîzmayê):

Taybetiyên giştî yên van teoriyan, ew e ku civakê bi zindiyekî û têkiliyên di navbera lebatên wî de dişibînin. Her civak weke zindiyekî çêdibe, mezin dibe, bi pêş dikeve û dimire. Berdevkê sereke yê vê teoriyê, Ibin Xeldûn e.

Ibin Xeldûn

Li gorî Ibin Xeldûn, civak ji teşeya koçeriyê ber bi teşeya cihwarbûnê

ve bi pêş dikeve. Civaka koçerî, qonaxa yekem a şaristaniyê ye û civaka cihwarbûnê jî qonaxa dawîn e. Li gorî wî, dema ku civaka koçerî derbasî civaka cihwarbûyî bû, tunebûn û rizîna civakîbûnê dest pê kir. Ji ber ku dûrbûna ji xwezayê, dibe sedema çavberdana malê cîhanê û ev jî dibe sedema xirabbûnê, ji tunebûnê re şert û merc peyda kirin.

Ibin Xeldûn ji bo têgehiştina çêbûn û guherînen civakî mîna model, organîzmayê digire dest. Civakan li gorî qonaxên pêşketinê û li gorî kar û xebata hilberînê, girîngiya çêbûn û karbeşiya civakî ya ku dişibe organîzmayê, bi van nêrînen xwe bûye zanyarê ku zanyarên zanistên civakî bandor kiriye.

Teoriya peresanê:

Li gorî teoriya peresanê, dîroka mirovahiyê di encama guherînên biçûk de yên ku li ser hev kom dibin, mezin dibin û bi pêş dikevin, derketiye holê. Ev teorî, guherîna civakî ye ya ku xwe bi xwe bi pêş ve dibe û ber bi sergihayîbûnê ve diparêze, peresanê ji xwe re model digire. Li gorî vê nêzîkbûnê bi rengekî xwezayî, civak jî her dem ber bi pêş ve diçe. Ev rêgez ji bo hemû civakan, diyardeyên derbasdar û di asta zagonan de ne. Berdevkên sereke yên vê teoriyê: Herbert Spenser, Ogest Comte, Emile Durkheim in.

Li gorî Comte: "Civak di sê qonaxên bingeîn re derbas bûne: qonaxa teolojîk, qonaxa metafîzîk û qonaxa pozîtîvîst."

Teoriya diyalektîkî:

1- Teoriya diyalektîkî di serdema kevn de:

Cara yekem destûrên diyalektîkê di felsefeya Zerdeşt de tên xuyakirin. Rêgezên diyalektîkî yên weke: başî-xirabî, şev-roj, tarî-ronahî û hwd derdibire. Lê belê Zerdeşt ev nêzîkatiya xwe, weke "diyalektîkê" bi nav nekiriye. Diyalektîka wî ji dualîtiyên xwezayî pêk hatiye. Di navbera van dualîtiyan de her dem hevsergihayîkirin heye.

2- Teoriya diyalektîkî ya marksîzmê:

Li gorî vê teoriyê civak bi bandora pevçûna di navbera nakokiyên de teşeya xwe ya kevn diguhere û her dem bi pêş ve diçe. Yên ku vê nêzîkbûnê diparêzin, guherînên civakî bi têgehên mîna: pevçûn, nakokî, çîn û şerê çînî şîrove dikin. Teoriya diyalektîkî a marksîzmê, pêşketina civakan a di nava pêvajoya dîrokî de dabeşî qonaxan dike û li gorî teşeya hilberînê, digire dest. Dibeje, her qonax (civaka seretayî, koletî, feodalîzm, kapîtalîzm, sosyalîzm-komûnîzm), dijberê xwe derdixe holê. Ji ber nakokiyên di navbera çînan civakî de, şerên çînî bi pêş dixin. Di encama şerên çînî de, çîna pêşverû bi ser dikeve û pergala xwe ya civakî ava dike. Bi vî awayî, civakeke pêşketîtir derdixe holê.

Li gorî Marks, tez û antîtez nakokiyên dijber in (nakokiyên ku tu carî li hev nakin) û di encama têkoşîna di navbera wan de antîtez, tezê tune dike.

Li gorî feraseta wî ya diyalektîkî, civak di nava pêvajoya dîrokî de teşeyên weke: civaka seretayî, koletî, feodal, kapîtalîst, sosyalîst-komûnîst derbas dike. Her dem guherîneke ber bi pêş ve nîşan dide û li ser hêleke rast neçar e ku her dem ber bi pêş ve bimeşe.

Çavkaniya guherîna civakî, nakokî ye. Mirov ji bo ku pêwîstiyên xwe yê bingehîn pêk bînin, ji neçarî bi hev re karbeşiyekê bi pêş dixin. Di encama vê karbeşiyê de komên civakî derdikevin holê. Civak dabeşî du çînên bingehîn bûye. Di navbera van her du çînên bingehîn de, her dem nakokî û pevçûn hene. Pevçûnên di navbera çînan de bi şoreşeke civakî û li gorî berjewendiya çîna kedkaran tê çarekirin.

3- Teoriya diyalektîkî ya Ebdullah Ocelan:

Li gorî Ebdullah Ocelan, guherîna civakî bi teoriya diyalektîkî tê şîrovekirin. Tevger û guherînen li cîhan û civakê di encama têkoşîna tez û antîtezê de pêk tên. Di encamê de sentezeke nû derdikeve holê.

Di nava senteza ku pêk tê de, hem tez û hem antîtez hebûna xwe didomînin. Dibe ku ev sentez an jî guherîn, ne ji aliyê baş ve be; angu guherîn her dem ne ber bi pêş ve ye.

Mînak: Ber bi dawîya Serdema Kevirî ya Nû ve, hişmendiya desthilatdarî û kedxwariyê (antîtez), li dijî civaka xwezayî (tez) dest bi şer kiriye. Di encama şer de antîtezê, şaristanî ava kir (sentez) û ji aliyê nebaş ve guherîneke civakî pêk hat. Civaka xwezayî jî tevî ku di şer de winda bû, lê belê bi tevahî ji holê ranebû.

Di zindîwernasî û hemû zanistan de tê dîtin ku di pêşketin û veguherîna hemû rastiyan de, hev û du xwedî dikin. tunekirina hev û du nîne û ev yek rewşeke awerte ye. Nêrîna giştî ev e: Tez û antîtez, hev û du xwedî dikin. Ji bo derbirîna vê rastiye, mînaka dualî ya mêşa hingiv û gulê heye; mêşa hingiv gulê

tune nake, gul jî mêşê tune nake, di dawiyê de hingiv ji her duyan çêdibe.

Pirsên Nirxandinê

- 1.** Teoriyên li ser guherîna civakî binirxîne.
- 2.** Teoriya diyalektîkî ya marksîzmê binirxîne.
- 3.** Teoriya diyalektîkî ya Ebdullah Ocelan şîrove bike.
- 4.** Li gorî Ibn Xeldûn, dema ku civaka koçerî derbasî civaka cihwarbûyî dibe, çi encam derketine holê? Gelo ev nêrîn raste yan na, lêkolîn bike.

Wane 4

HÊMANÊN GUHERÎNA CIVAKÎ

Hêmanên cur bi cur ên ku guherîna civakî bandor dikin, hene. Ji bo zelalkirina guherîna civakî, pêwîst e ev hêman li ber çavan bîn girtin û werin zelalkirin û pênasekin. Hêmanên sereke yê ku guherîna civakê pêk tînin, ev in: derdora xwezayî, zanist û teknoloji, çand, demografi, aborî û amûrên ragihandinê.

Derdora xwezayî:

Du derdorên ku mirov di nav de jîyan dikin, hene. Ew jî derdora xwezayî û civakî ye. Derdora xwezayî bi awayê derdora fîzîkî, yan jî bi awayê derdora erdnîgariyê tê binavkirin. Guherînen di erdnîgariyê de û hetanî guherînen di çêbûna civaka welatekî de bi taybetiyên derdora xwezayî re ji nêz ve têkildar in.

Mînak: Misira kevn, di hebûna xwe de deyndarê Çemê Nîlê ye. Heger Nîl nebûya, dê Misir jî nebûya. Dema ku avdanî û amûrên çandiniyê yê li Misira Jor hatin bipêşxistin û bi xaka berhemdar a Nîlê re bûne yek; ji aliyê civakî, dîrokî, çandî û aborî ve guherîneke (pêşketinek) mezin derkete holê. Pêşketinên ji aliyê avdana zeviyan, avakirina pîramîtan û sazûmaniyên civakî ve bûne sedem ku li derdora Nîlê şaristaniyeke girîng ava bibe. Lê li aliyê din, ji dewlemendiyên xwezayî bê par mane û ji aliyê neyînî ve dibe sedema guherîna (pêşneketin) civakî.

Zanist û teknoloji:

Zanîn agahiya yekem e ya ku mirovahiyê bi dest xistiye û bingehên zanista roja me jî pêk aniye. Zanîn an jî zanist, çawa pêşketina civakî pêk tîne, di heman demê de weke encameke xebata civakî, bi pêş dikeve. Zanist hewl dide ku diyalektîka

diyarde, bûyer û zagonên wan ên gerdûnî, nêzîkî rastiyê eşkere bike û bike teorî.

Zanist an jî zanîn, bi qasî civakîbûnê kevn e. Mirov dikare bibêje: Dar an jî kevir, tiştê yekem e ku mirov bi zanebûn bi kar aniyê û bûye bingehe teknolojiyê. Teknolojî di wateyekê de, bikaranîna zanîn an jî zanistê ye. Ji zanist an jî zanînê, encamên berbiçav tên girtin. Zanîn û teknoloji, di civaka Serdema Kevirî ya Nû de di her qada civakî de teqandinek pêk aniyê. Berhemên çandî yê weke avahiyî, aboriyî, hunerî, olî û hwd şert û mercên jiyana civakî xweşik kirine. Jiyana klanê ya ku kêmdarfet bû, hatiye derbaskirin. Ya girîngtir, civakên ku li deverên dûr jiyayê dikirin, ev pêşketinên ku encama zanist û teknolojiya Serdema Kevirî ya Nû bûn, wergirtine û li ser vî bingehe di civakên xwe de guhartinên mezin pêk anîne. Ji ber vê yekê li Misir, Hindistan û Çînê bi bandora çanda heyberî û rewanî ya Serdema Kevirî ya Nû karîbûn şaristaniyên xwe bi pêş bixin.

Zanistê bi taybetiyên xwe ji serdema destpêkê ya çêbûna civakê û pê de bala mirovan kişandiye. Bi taybetî bi destpêkirina serdema şaristaniyê re, ji aliyê desthilatdaran ve û bi destên rahîbên sumeran ji bo ku berhem û keda civakê bêhtir dagir bikin, hatine bikaranîn. Bi destpêkirina Serdema Kapîtalîst re bi taybetî, bi şoreşa pîşesaziyê re di qada aboriyê de hatiye bikaranîn.

Di encamê de awayê zanistê yê ku tenê di warê fîzîkî de hatiye bikaranîn, bûye sedema pêşketin û teknolojiyê. Di vir de ya girîng an ya bikêmasî; ne zanist û ne jî teknoloji ye. Ya rast ew e ku zanist û teknolojiya pêşketî bi awayekî şaş di warê aboriyê de hatiye bikaranîn. Ew jî tenê bi qasî ku qezencê ji serdestan re bihêle, hatiye bikaranîn. Ji ber vê yekê nabe gotin ku şaşîti di pêşxistin û pêşketina zanist û teknolojiyê de ye, lê belê di awayê bikaranîna wan de ye.

Mînak: Çekên nukler ku bi teknolojiyeke pir pêşketî tèn hilberandin, dikarin bi hezarên caran jiyana li cîhanê, tune bikin. Lê li aliyê din dermanê bi dehan nexweşiyên weke penceşêrê, nehatine pêşxistin.

Çand:

Li gel derdora fîzîkî, zanist, teknoloji û amûrên ragihandinê, çand jî bandoreke wê ya girîng di guherîn û tevgera civakê de heye. Çand ji despêka jiyana mirovan ve û heta roja me ya îro, hemû tiştên ku mirovan hilberandine, digire nava xwe. Di encamê de pêşketina çanda heyberî û rewanî, bi hev re û di nava hevsengiyekê de, dibe sedem ku çandê nû ava bibe. Çanda ku hatiye guhartin, guherîna civakî bi leztir dike.

Dema ku çanda civakê diguhere, bandora wê li ser çêbûna civakî jî çêdibe. Dibe ku ev guherîn ji aliyê neyînî ve be, lê rastiyek heye ku guherîn bandorê li hev dikin. Çi guherînên çandî, çi jî guherînên çêbûna civakî bandorê li hev dikin. Di guherîna civakî de, bandora çandê her ku diçe zêde dibe. Çand, bandor û erkê xwe yê civakî, bi amûrên ragihandinê yên mîna: radyo û televîzyon, maşîneyên bilez, çalakiyên hunerî û hwd, bi cih tîne. Dema ku jiyana civakî di bin bandora çanda heyberî û rewanî de tê guhartin, hin aliyên erênî yên çanda biyanî jî tèn wergirtin. Pêwîst e aliyên neyînî yên çanda biyanî, ahenga civakê xirab nekin. Di vê xalê de hişyarbûnek pêwîst e.

Demografi (belavbûna şêniyan):

Zanista ku hejmara şêniyan, belavbûn, yekbûn û guherîna şêniyan di civakan de lêkolîn dike jê re "**demografi**" tê gotin. Demografi, rasterast bandorê li jiyana civakî dike.

Mînak: Di civakên ku bi sedên salan, hemû derfetên wan ên aborî û civakî hatine dagirkirin, leza zêdebûna şêniyan, bi awayekî neyînî bandorê li civakê dike. Berovajî vê rewşê, civakên bi vî awayî ji ber kêmasiya derfetên aborî, perwerde û hwd, koçî herêmên cuda dibin. Ji ber sedema koçberiya

derveyî, li herêmên ku şênîyên xwe winda dikin, jiyana civakî ji her alî ve lawaz dibe. Dagirkeriya dewleta Tirk û çeteyên wê li herêma Efrînê û guherîna demografî ya ku li wir pêk tê, mînakeke zindî û li ber çavan e. Tevî vê yekê sazîyên ku bi mafê mirovan bang dikin, tu helwest nîşan nedane.

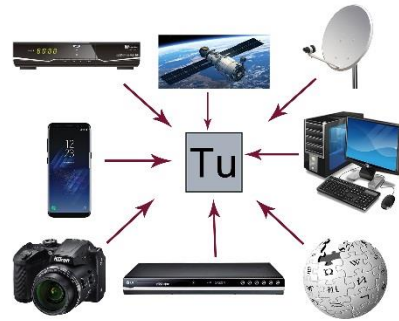
Pirsên Nirxandinê

1. Hêmanên sereke yên ku guherîna civakî pêk tînin, binivîse.
2. Sedemên avabûna şaristaniyekê li derdora Çemê Nîlê, binivîse.
3. Zanist an jî zanîn bi qasî civakîbûnê kevn e, ev tê çi wateyê?
4. Demografiyê pênase bike û guherîna demografiya Efrînê binirxîne.

Wane 5

AMÛRÊN RAGIHANDINÊ Û GUHERÎNA CIVAKÎ

Ji bo ku têkilî û danûstendin di nava mirovan de çêbibe, ragihandin pêwîst e. Ev ragihandin, ji bo ku mirov zanibe çi li derdora wî û li cîhanê çêdibe, bi erkê gihandina bûyer û diyardeyên civakî radibe. Bi pêşketina dîroka civakîbûnê re, rêbazên ragihandinên civakî yê weke:

nivîs, name, pirtûk û hwd, zêde bûne. Ev çarçove, ji zimanê axaftinê bigire heta înternetê, berfireh e. Bi giştî, mirov ji bo ku karibin têkiliyê bi hev re bikin, hin hêmanên çandî afirandine û weke amûrên ragihandinê hatine binavkirin. Tv, radyo, telgraf, kompîtor, înternet, şano, sînema, vîdyo, rojname, kovar û pirtûk; amûrên ragihandinê ne. Pêşketina amûrên ragihandinê, bûye sedem ku ragihandin bibe bandorkereke sereke ya guherîna civakî. Bi rêya amûrên ragihandinê pergala civakî, di demeke pir kurt de dikarin bi hêsanî teşeya jiyana xwe ji aliyê çanda heyberî û rewani ve belav bikin.

Em dikarin ji bo vê yekê, mînakeke erênî bidin. Bi destpêkirina şerê çekdarî yê azadiya gelê kurd re heta sala 1990'î vejîna netewî hatiye sergihayîkirin. Ango ji bo azadiya gelê kurd, derfetên amûrên ragihandinê (bi taybetî tv) hatine bikaranîn. Bi vekirina kenala **MED TV** re (1995) bîrdoziya azadiyê, çanda berxwedanê û çanda gelêrî ya gelê kurd, kêlî bi kêlî hatiye ragihandin. Van hewldanan, bi qasî şerê çekdarî rista xwe lîstiyê.

Piştî vê qonaxê, gelê kurd bûye weke malbateke mezin. Êdî ji vê gavê û di şûn de; gel kîjan rojê, kîjan saetê û li ku çalakiyek hebe, li welat çi pêşketin çêdibin, tevgera azadiyê çi dihizire, dijmin çi dihizire, çanda civaka kurd çi ye, dema borî ya dîroka wê çawa bû û hwd, dişopîne. Agahiyên rast werdigire û helwestên xwe bi rêk û pêk dike.

Di roja me ya îro de, ragihandin bûye amûra xirabkirina çand û sincê civakê û bandoreke pir mezin li ciwanan dike. Ciwanên roja îro, vê xirabiyê weke çandekê ji xwe re dibînin. Ragihandina vê demê, ji bo tevliheviyê tê bikaranîn. Bi rêya şerê taybet û bi rêbazeke hestiyar mirovan ji civaka wan dûr dixê. Mînak: goga pêyan, kirîn û firotina lîstikvanan, şer û pevçûnên dost û birayan ji bo tîmên futbolê; ango ragihandina ji bo xwarin, dermanê xweşîkbûnê û cil û bergên nûjen yê ku li cîhanê belav bûne. Mirov di temaşekirina werzişê de amûrên bîrkarî gelekî bi kar tîne, ev çalakî asteke pir mezin ji mejî dixwaze; ev jî tê wateya ku mirov li ser hişê xwe ye û dizane ku çi bike û dikare baş tevli civakê bibe. Lê mirov di bin bandora şerê taybet ê ku li ser wî tê bikaranîn neçar e xwe tiral (tembel) bike.

Pirsên Nirxandinê

1. Hêmana herî girîng a ku civakîbûn çêkiriye, çi ye?
2. Bandora amûrên ragihandinê li ser pergalên civakî, çi ye?
3. Rista pêşketina amûrên ragihandinê ya di civaka xwe de, lêkolîn bike.

Wane 6

GUHERÎNÊN CIVAKA KURDISTANÎ

Kurdistan an jî Mezopotamya, ji aliyê mirovnaşî û şûnwarnasiyê ve weke "dergûşa mirovahiyê" tê pênasekirin. Di dîrokê de civaka kurd, weke yek ji civakên ariyen ên herî kevn tê naskirin. Her wiha Mezopotamyaya Jor bûye yek ji erdnîgariyên ku malovanî ji "Şoreşa Serdema Kevirî ya Nû" re kiriye. Civaka kurdan jî bûye yek ji wan civakên herî pêş ên ku ev şoreş bi pêş xistine.

Kurdan di serdema koletiyê de li derdora dewletên mezin ên koledar cih girtibûn. Weke hêzeke alîkar, ji van dewletan re di avabûn, pêşketin û belavbûna pergalê de bi bandor bûn. Ji ber ku di navbera dewletên girîng ên koledar de cih digirtin, her dem bûne qada dagirkerî û talanê. Kurdistan di vê serdemê de ji aliyê dewlemendiyên binerd, lawirvanî û çandiniyê ve dewlemend bû. Ev dewlemendî, bûye sedem ku Kurdistan bibe qada şer. Her wiha, ji ber zor û tundiya ji derve, nehiştiye ku çêbûnên ramiyarî yên kurdan bi pêş bikevin. Bi piranî çêbûnên ramiyarî yên ku xwe dispêrin federasyona êlî hatine avakirin. bidestxistina berjewendiyên êlî, bûye sedem ku ev federasyon zêde bihêz nebin û zû têk biçin.

Di vê serdemê de bicihbûna êlan a li gundan zêde bûye. Kurd li gundan bi cih bûbûn, teşeyeke jiyana civakî ya bi awayê koçeriyê, zêdetir hatiye bidestxistin. Bi axê ve hatin girêdan û bûn gundî. Lê belê êlên koçer, hebûna xwe di asteke girîng de parastîye.

Di vê serdemê de di nava civaka kurd de li hemberî rewîştên çanda êlî ya wekhevîxwaz û azadîxwaz, di gundiyên bêerd de koletî kûrtir bûye. Serokê êlê, her ku çûye bûye axa. Hem di nava saziya axatîyê de, hem jî di nava birêvebirina êlê de bandora hizir û jiyana feodalî zêde bûye. Serokatiya êlê û axatiya gund, rewşeke hevpar qezenc kiriye. Di sedsala 17'an de erdnîgariya kurdan cara yekem di navbera împêratoriyeke Osmanî û Sefewîyan de hatiye parvekirin (Qesra Şîrîn-1639).

Beşên civakê yên ku ji êl û hozê qut bûne, ji derveyî van teşeyan, li gundan an jî li bajaran bi cih bûne. Ev teşeya nû weke pêvajoya gelbûnê tê binavkirin. Di civaka kurd de ji vê beşa civakî re "kurmanc" hatiye gotin. Di tevahiya Serdema Navîn de, civaka kurdan bi awayekî xweser jîyan kiriye. Ji aliyê ramiyarî ve dema derfet dîtine, begîtî ava kirine. Serdestên kurdan jî têkilî di navbera civaka kurd û dewletên navendî de çêkirine. Ji ber vê yekê împatoriya Osmanîyan û împatoriya Sefewîyan jî li hember serdestên kurdan bê deng mane û ew di berjewendiyên xwe de bi kar anîne.

Di dema kapîtalîzmê de nemaze di sedsala 19'an de, civaka kurd rastî guherîneke bingeîn hatiye (Peymana Saykes-Pîko 1916) ku di navbera çar dewletan de, hatiye parçekirin. Civakên li erdnîgariya Rojhilata Navîn a ku Kurdistan di navenda wê de cih digire, ji sedsala 19'an û pê de di nava qeyraneke kûr de ye ku çavkaniya wê, nûjeniya kapîtalîst e. Dewletên Rojhilata Navîn, statûya xwe ya hegemonîk a ji 5000 salî zêdetir, di nava pergala şaristaniya navendî de bi destê şaristaniya navendî ya Ewrûpayê, dê xwe winda bikin, bi vî awayî, ji serê sedsala 20'an ve ketin rewşa civakên mêtinkirî. Lê li hemberî êrîşên ewrûpiyan dema ku tengav bûne, çûne ser beg û şêxên kurdan (sedsala 20'an), hewl dane xweseriya civaka kurdan ji holê rakin. Li ser vê yekê, çînen serdest ên kurdan dest bi raperînan kiriye.

Pêvajoya raperînan, di sedsala 20'an de dest pê bûye û bi raperîna Dêrsimê bi dawî bûye (herî dawî Komara Mehabadê). Tevî ku ev raperîn li ser kevneşopiya berxwedanê pêk hatibûn û di vî warî de erênî bûn, lê ji ber ku bê amadekarî bûn û xwe nespartin hemû çêbûna civakî, têk çûn. Vê encamê, di nava tevahiya civaka kurdan de hişmendiyeke pir xirab ji aliyê civakî ve çêkirbû (raperîn li hemberî dewletan nabe û heke bibe jî encam binkeftin e).

Şerê ku di navbera Îran û Îraqê de rû dabû, bombeyên kîmyayî li ser 5000 kurd li Helebçayê hatin barandin.

Dewleta tirk piştî avabûna xwe bi demeke kurt û şûn de weke rêjîma teror û tevkujiyê, desthilatdariya xwe ya li ser Kurdistanê sepand. Gelê kurd li hemberî hegemoniya tirk, ereb û persan, serî netewandin û gelek hêzên leşkerî ava kirin. Di encama têkoşînê de guhartin û veguhartinên pir girîng û mezin di nava civaka kurdan de çêbûn. Hemû komên civakî, bawerî û olî nêzî hev bûne. Hêza parastina gel hatiye avakirin. Pêşketinên herî mezin, ji aliyê jinê ve hatine jiyankirin. Jina ku şoreşa Serdema Kevirî ya Nû afirandibû, di serdema şaristaniyê de hatibû xistin, dîsa rabûye ser piyan û ya girîngtir jî bûye hêza pêşeng a şoreşê.

Îro bi taybetî li Bakur, ji aliyê sazîbûnê ve hema bêje di hemû qadên çandî de (rojname û kovarên cur bi cur, bi dehan festîvalên herêmî û giştî, Tv'yên herêmî û hwd.) sazîbûneke ku xwe bi çêbûna civakî xwedî dike û asta civakê ya çandî bi hêztir dike, bi pêş ketiye.

Civaka kurd di rojavayê Kurdistanê de

Şoreşa Rojava, di 19'ê Tîrmeha 2012'an de dest pê kir. Ev şoreş li ser hêla sêyem hêla parastina gelan meşiyaye. Ev jî ji bo gelê kurd derfeteke dîrokî bû. Ji ber ku di vê şoreşê de kurd gihaştin asta ku azadiya xwe bi dest bixin. Ji ber vê sedemê, hemû dewletên serwer (hegemon), bi awayekî hovane li dijî vê şoreşê derketin. Ev êrîşên dijmirovî, tu carî nayên pejirandin, ji ber ku gelê kurd xwedîmaf e û mafê tu hêzê tune ye ku li hemberî vê yekê derkeve.

Hemû cîhan dizane ku gelê kurd heta niha dev ji mafê xwe bernedaye û bernade. Heta niha li hemberî tu hêzan, serî netewandiye û berxwedaneke bêhempa nîşan dide. Berxwedana gelê kurd, di avakirina saziyan û berxwedana QSD'ê (Hêzên Sûryeya Demokratîk) de hat xuyakirin. Şoreşa ku îro li rojavayê Kurdistanê dest pê kiriye, rewşeke dîrokî ye û ji bo gelê kurd tiştêkî pir hêja ye. Gelê kurd xwe bi xwe, bi rê ve dibe. Lê li hemberî kurdan, hêzên şerxwaz ketin tevgerê

û şer kirin. Ev hêzên dagirker, naxwazin tu carî kurd bibin xwedîmaf û azad bijîn. Lê gelê kurd li hemberî wan rabûye ser piyan û li ber xwe dide. Ev jî tê dîtîn û li ber çavan e. Li rojavayê Kurdistanê, gelê kurd bi alîkarî û yekbûna hemû netewan li hemberî wan hêzên ku naxwazin kurd bibin xwedîmaf û azad bijîn, li ber xwe dide. Gelek pergal û rêxistinên hegemonîk û desthilatdar yên heyî, naxwazin hizira netewa demokrat li pêş bikeve; ji ber ku ev hizir metirsiyê li ser berjewendiyên wan çêdike. Ji ber vê yekê her gav û her dem li dijî şoreşa gelan derdikevin û didin xuyakirin ku ew xwediyên doza kurdan in, lê kiryarên wan ên rojane, moralê gel dişkînin û her roj gel ditirsînin. Gelê kurd êdî ji ber ku rastî û şaşiyê ji hev baş derdixe û dinirxîne, ev angaşt nema bandorê lê dikin.

Pêwîstiya gelan azadî ye, ne dewlet û desthilatdarî ye.

Pirsên Nirxandinê

1. Dewleta tirk bi çi awayî desthilatdariya xwe ya li ser Kurdistanê sepandibû?
2. Di encama têkoşîna hêza parastina gel de guhartin û veguhartinên ku çêbûne, diyar bike.
3. Civaka kurd a di şoreşa rojavayê Kurdistanê de, diyar bike.
4. Kurdistan an jî Mezopotamya ji aliyê mirovnasî û şûnwarnasîyê ve weke çi tê pênasekirin?

Ferhengok

Antîtez	Hizira berovajî hizirîna heyî.
Antropolojî	Mirovnasî.
Biyolojî	Jiyannasî.
Dibetî	Piralî – Pirencam.
Demografi	Belavbûna şêniyan
Hîpotez	Ferezî – Pêşhesîna bûyerekê.
Mîtolojîk	Zanista efsane yan jî zanista devokî.
Monografiya	Lêkolînên li ser beşeke civakî.
Kêferat	Pevçûn û nakokiya nava dijberan.
Karvedan	Têkilî û girêdan.
Opjektîv	Heyberî.
Pirsname	Teknîka komkirina agahiyan.
Proletarya	Çîna karkeran.
Qesra şîrîn	Hevpeymanan di navbera Sefewî û Osmanîyan de ya li ser parçekirina Kurdistanê.
Subjektîv	Rewanî.
Sosyometrî	Pîvana têkiliyên civakî.
Sosyogiram	Nexşeya têkiliyê.
Sentez	Kombûna hizira heyî û ya berovajî wê.
Tez	Hizirîna heyî.
Tiral	Tembel.

Programê Belavkirina Wanean li Ser Sala xwendinê

HEFTÎ MEH	HEFTIYA YEKEM	HEFTIYA DUYEM	HEFTIYA SÊYEM	HEFTIYA ÇAREM
REZBER			Jiyana Civakî	Nasnameya Civakî
COTMEH	Hişmendiya Civakî	Pîroziyên Civakî	Rastiya Civakî	Rastiya Civakî
MIJ DAR	Rêbazên Lêkolînê di Civaknasiyê de -1	Rêbazên Lêkolînê di Civaknasiyê de -2	Teknikên Lêkolînê di Civaknasiyê de	Teknikên Lêkolînê di Civaknasiyê de
BERFANBAR	Qadên Civaknasiyê	Teoriyên Civaknasiyê	Teoriya Peyweriyê	Teoriya Karvedana Sembolik
RÊBENDAN	LÊVEGER	LÊVEGER	BÊHINVEDAN	BÊHINVEDAN
REŞEMEH	Çêbûna Civakî	Têkiliyên Civakî	Statûya Civakî	Ristên Civakî
AVDAR	Nirxên Civakî	Komên Civakî	Guherîna Civakî	Têgehên ku bi Guherînê re Têkildar in
COTAN	Teoriyên Der Barê Guherîna Civakî de	Hêmanên Guherîna Civakî	Amûrên Ragihandinê û Guherîna Civakî	Guherînên Civaka Kurdistanî
GULAN	LÊVEGER	LÊVEGER		